

A KÁRPÁT-MEDENCE PEREMÉN

A 18. századi Liptó vármegye történeti néprajzához

UDVARI ISTVÁN–VIGA GYULA

A magyar néprajz az elmúlt évtizedek során már nem (elsősorban) azért nyúlt a történeti adatokhoz, hogy azzal a recens kutatások adatait, jelenségeit vetítse vissza, vagy annak előzményeit keresse meg, hanem a jelenségek fejlődésében, a fejlődés korszakhatárainak meghúzásával közelíti meg tárgyát, miközben az egyes korszakokról (is) minél teljesebb képet igyekszik rajzolni.¹ (Más kérdés, hogy a hazai néprajzot alapvetően jellemző tematikus és regionális kutatások nem kedveznek a teljes idősíkok kimetszésének.) A kutatók legjavát mindig is a sokirányú, sokszempontú interpretáció lehetősége foglalkoztatta, ráadásul az elmúlt két évtizedben a hazai néprajz számára is természetes lett a korábban – célként és lehetőségként – sokat emlegetett interdiszciplinaritás. Ezt ma már talán külön fölemlíteni is fölösleges. Éppen ezért magunk a történeti antropológia célkitűzéseit elsősorban a tudomány szak immanens folyamatai fejlődéseként tartjuk fontosnak, s nem mint a nyugat-európai és amerikai történeti-etnológiai iskolák közelítésének hazai átültetését.² Úgy véljük, hogy a hazai tudományág fejlődésének – mint bárhol a világon –, megvannak a maga útjai és tévútjai, abban pedig semmi meglepő nincs, hogy a néprajz művelői egészében olykor nem tudtak elvonatkoztatni annak a társadalmi rétegnek a sorsától, amelynek átváltozását, átalakulását szemmel követhették. (Különösen akkor nehéz elvonatkoztatni, s az empiriától független tudományt művelni, ha a jelzett gazdasági-kulturális átalakulás láthatóan is elhibázott struktúrában zajlott, esetleges alternatívaként jelenítve meg a paraszti osztály régmúlt gazdaságát és kultúráját, vagy annak működőképesnek vélt korszakait, részleteit. A vidéki Magyarország egykori és mai sorsával átpolitizált közegben a tudományos módszerek alakulása sem csupán immanens folyamat, különösen nem, ha hozzászámítjuk a hazai értelmiség sokféle indítását, illetve az egész hazai társadalmi struktúra fél évszázados változásait.)

Az, hogy a 18. századi Magyarország népeinek történeti-néprajzi vizsgálata kulcsfontosságú problémákat vet fel, ugyancsak nem új felismerés. Pl. *Tálas István* 1955-ben felhívta a figyelmet a 18. századi történeti-földrajzi források feldolgozására, s elsősorban Bél Mátyás hagyatéka kapcsán igen fontos feladatokra és (várható) tanulságokra is utalt:³ „... a magyar nép és az együttlakó, valamint a szomszéd népek anyagi műveltségét – a források néprajzi szempontú elemzésével – részlete-

1 *Vargyas Lajos* 1960. 5. skk; *Paládi-Kovács Attila* 1991. 128; *Paládi-Kovács Attila* 1993. 7–13.; *Hoffmann Tamás* 1976. 222–277. stb.

2 Lásd pl. *Hofer Tamás* (szerk.) 1984. kötet tanulmányait, különösen *Klaniczay Gábor*, *Voigt Vilmos*, *Sárkány Mihály* és *Niedermüller Péter* előadásait/írásait.

3 *Tálas István* 1955. 11–12.

sen megismerjük, feltárva ezáltal a hódoltságból felszabadult területek gazdasági műveltségének állapotát, megállapítva a kulturális folyamatosságot, az esetleges másodlagos primitivitásokat a termelőerők csökkenése következtében, megismerve az újkori migrációk folytán előállott etnikai-táji csoportok kialakulása tényezőit, a kulturális és nyelvszigetek hátterét, az interetnikus problémáknak erre a korszakra visszanyúló hátterét, a Magyarország Európa kicsinyben szólás (*Schwartner, Csaplovics*) kulturális problematikáját, s az attól az időszaktól jelentkező új elemek, vonások magyarázatát.”

Vagyis egy sor – részben máig is ható – folyamatról van itt szó, amelyekben a néprajznak fontos érdekeltségei vannak. A török kiűzését követő gazdasági reorganizációval járó életmódváltás és áttelepülések, az ezekhez kapcsolódó – új típusú – interetnikus kapcsolatok: ezek egyaránt érintették a Kárpát-medence centrális és marginális területeinek népességét. Ne feledjük, hogy a 18. században nem csupán a Magyar Alföld és a Dunántúl újratelepülése fejeződik be lényegében, hanem – nem utolsó sorban az előzőek által felszívott felföldi népesség áttelepülése következtében – befejeződik pl. a Felföld betelepülése, településhálózatának megszilárdulása is.⁴ Sok vonását a török hódoltság alatt is megőrizte ugyan, de mégis újjászerveződik a Kárpát-medence táji munkamegosztása, kirajzolva a táji kapcsolatok mögött az etnikus kapcsolatok és érintkező kulturális zónák új térszerkezetét is. (Ezek mögött korábban ismeretlen társadalmi-műveltségi folyamatok is érlelődnek: aligha véletlen pl. hogy ebben az időszakban kezd megjelenni a magyar, más vonatkozásban szlovák, román, szerb stb. új nemzetudatok csírája.)⁵

A 18. századi gazdasági reorganizáció részének tekinthető a Mária Terézia-féle úrbérrendezés is, melynek előkészítő iratanyagát az elmúlt évtizedben sokféle módon igyekezett kiaknázni a kutatás. Az investigatio forrásértékéről, felhasználhatóságáról, annak sokrétű információértékéről csakúgy, mint az úrbérrendezést előkészítő adminisztratív folyamatról korábban már számos tanulmány megemlékezett.⁶ A felföldi megyék fassióit *Takács Péter* és *Udvari István* részben feldolgozták, jelen munka szerzői pedig Sáros és Zólyom megyék történeti-néprajzi vonatkozásait vizsgálták meg.⁷

Feldolgozásunk alapvető célja egy életforma, életmódtípus felvázolása a 18. század derekának állapotában, s ehhez kapcsolódva annak bemutatása, hogy a Felföld északi megyéi milyen módon voltak/lehettek részesei egy tágabb, Kárpát-medencei táji-gazdasági munkamegosztásnak. Sorra kívánjuk venni a gazdasági térszerkezet kapcsán szóba jöhető elemeket és kapcsolatokat – Liptó megyén belül, és azon kívül is. Be kívánjuk mutatni a liptói nép pénzszerzési lehetőségeit, s hogy ezáltal gazdálkodásának szerkezete mennyiben képvisel sajátos formát a feudális tulajdonlás keretei között. Mindezek tanulságait azonban nem elsősorban Liptó vonatkozásában kívánjuk interpretálni, hanem a történeti Magyarország gazdasági-társas-

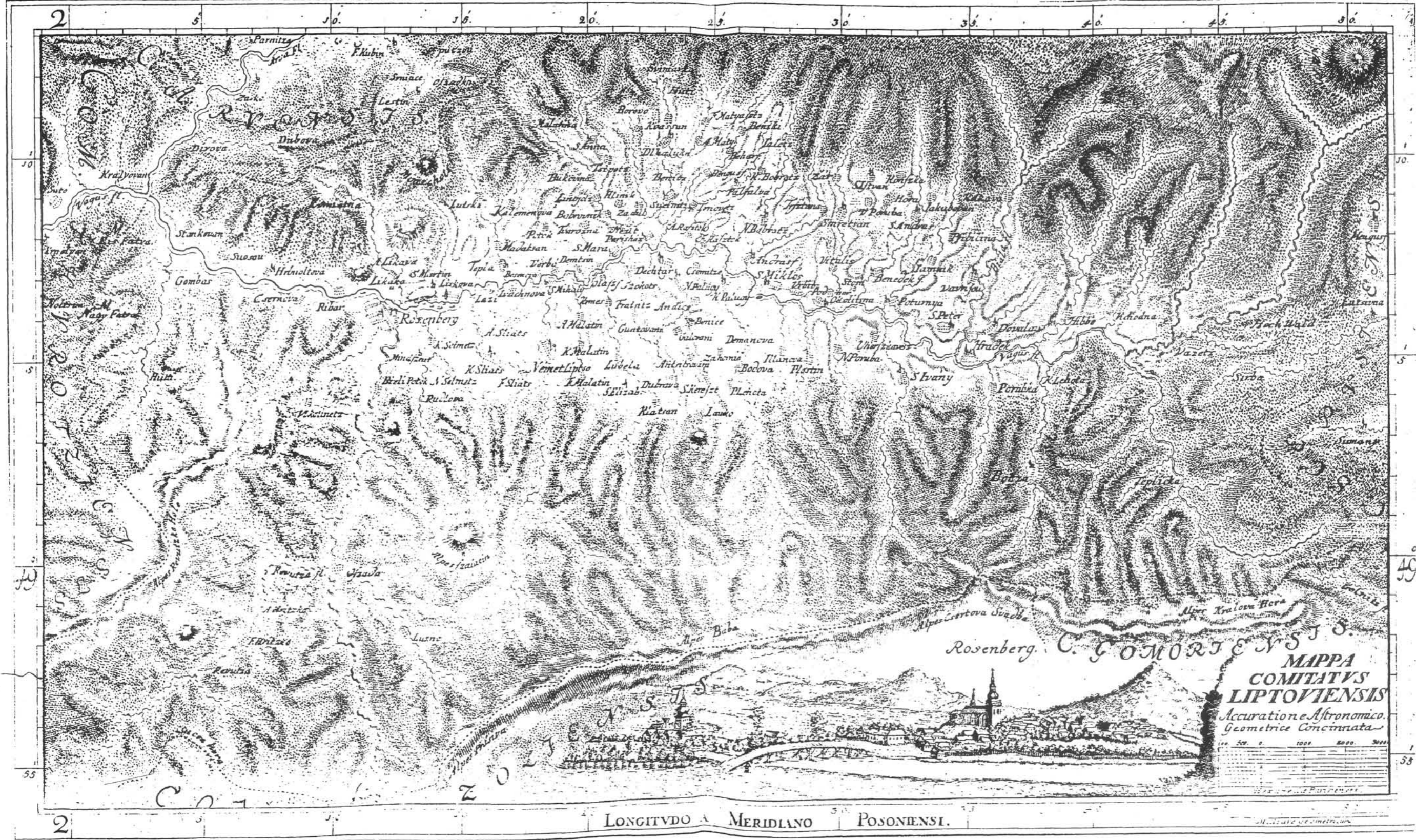
4 *Sirácky, Ján* 1963. 193–258. (Vonatkozó tanulmányai együtt közölve: *Sirácky, Ján* 1985.)

Fügedi Erik 1966. 313–331.; *Horváth, Pavol* 1971. 58.

5 A rendkívül kiterjedt 18. századi vonatkozású történeti irodalomból csupán egy imponáló összefoglalást említünk: *Kosáry Domokos* 1980.

6 *Szabó Dezső* 1933; *Soós Imre* 1941; *Felhő Ibolya* 1970; *Takács Péter* 1991.

7 Pl. *Takács Péter–Udvari István* 1989. 359–381.; *Takács Péter–Udvari István* 1990. 327–378.; *Takács Péter–Udvari István* 1990. 209–225.; *Takács Péter–Udvari István* 1992; *Udvari István* 1991; *Udvari István–Viga Gyula* 1993. 165–200. Jobbágyi kötelességek és életmód Zólyom megyében a 18. század derekán című tanulmányunk sajtó alatt: Borsodi Levéltári Évkönyv VIII. kötetében.

LONGITVDO A MERIDIANO POSONIENSI.

**MIPPA
COMITATVS
LIPTOVIENSIS**
Acuratione Astronomico.
Geometrice Concinnata

100	500	1000	2000	3000
4000	5000	6000	7000	8000
9000	10000	11000	12000	13000

dalmi-etnikai térszerkezetének rendjében.⁸ Közben természetesen eltérő mélységű, de egyes részleteiben árnyalt képet is igyekszünk megalkotni a szlovákság egyik jellegzetes tájáról, a liptói nép 18. századi állapotáról.

Liptó vármegye az úrbérrendezés idején

Liptó a történeti Magyarország egyik legészakibb vármegyéje. A csaknem szabályos téglalap formájú közigazgatási egység határai is majdnem pontosa K–Ny és É–D-i irányúak. A Vág vize szinte átlósan osztja ketté a vármegye területét DK–ÉNY irányában. Nyugatról *Turóc*, délről *Zólyom*, délkeletről *Gömör*, keletről *Szepes*, északon pedig *Árva*, valamint kisebb szakaszon *Galtícia* által határolt Liptó területe, Gömör és Zólyom irányában a hegyek vonulatát követve.

A vármegye területe 2258 km², a mezőgazdaságilag hasznosítható terület a 18. század utolsó harmadában 171 365 ha volt.⁹ A tényleges népesség az 1780-as években 56 968 fő volt, a lakosság 11 mezővárosban és 130 községben élt, a népsűrűség 25,2 fő/km² volt.¹⁰ A *Lexicon locorum...* Liptóban még 133 települést vesz számba (1773), melyek közül 126 község, 7 pedig mezőváros. A római katolikus parochiák száma 22, az evangélikus 3 volt, a szlovák nyelv 133 helységben volt domináns.¹¹ A curiális községek száma Liptóban 35 volt, amelyek lakóit zsellérként és alszellérként írták össze.¹²

Az úrbérrendezés Liptóban 124 településen ment végbe, ebből 94 urbáriális, 30 pedig curiális község volt. A klasszifikáló bizottság 1770. július 3-án hozott döntésével 3 osztályba sorolta a községeket: 1. osztályba 65 (50 urbáriális és 15 curiális), 2. osztályba 42 (33 urbáriális és 9 curiális), 3. osztályba pedig 17 (11 urbáriális és 6 curiális) nyert besorolást.¹³

1. osztályba sorolták azokat a községeket, ahol a szántóföld nagyobb része termékeny volt, megtermelte az őszi és tavaszi gabonát, volt elegendő legelő, tűzi- és épületfa, kereseti lehetőség kézi és szekeres munkával, lehetőség mindenféle mezőgazdasági termény értékesítésére, vagy ha ezekből bármi hiányzott volna, ezeket pótolhatták különféle háziipari termékek és eszközök készítésével. A 2. osztályba sorolt településeknek volt ugyan alkalmuk kézi és fogatos munkával pénzt keresni, s mezőgazdasági termelvényeiket és háziipari termékeiket értékesíteni, de a szántóföld nagyobbrészt terméketlen volt, áradásoknak és záporosodásoknak ki volt téve, vagy kevés volt a legelő, tűzi- és épületfa. A 3. osztályba sorolták azokat a településeket, amelyeknek csak 2 mérföldön túl volt lehetőségük termelvényeiket eladni, ezen kívül szántóföldjük terméketlen, csak tavaszi gabonát termő volt, s nem állt rendelkezésükre tűzi- és épületfa.¹⁴

8 A szlovákiai helynévanyaghoz lásd: *Majtán, Milan* 1972; Vö. még: *Sebők László* 1990.

9 *Danyi Dezső–Dávid Zoltán* 1960. 50.; *Wellmann Imre* 1989. II. 12. térképlap.

10 *Danyi–Dávid* i. m. 55.

11 *Lexicon locorum...* 1773. 312.

12 *Rebro, Karol* 1959. 82.

13 Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtára. Urbariala: Zólyom, Trencsén, Árva, Liptó stb. megyék anyaga.

14 *Rebro* i. m. 149–150., 161–163.

A kültelkek mérete osztályok szerint (hold):¹⁵

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	mindig	Rét 2-szer kaszálható néha	soha
Vármegyei gyűlés javaslata szerint	8	10	12	–	–	–
Vármegyei osztályozó bizottság javaslata szerint	10	12	14	3	3	4
Királyi komisszár javaslata szerint	12	14	16	3	3	4
Helytartótanács javaslata szerint	16	18	20	6	6	8
Magyar Királyi Kancellária javaslata és elfogadott királyi határozat szerint	18	20	24	6	6	8

1786-ban az 1637 telek átlagos mérete 12,93 ha volt.¹⁶ Az urbális földek összes területe 27 722 hold volt, a réteké pedig 7982 hold (szőlő Liptóban nem termett meg).¹⁷

A liptói nép életét alapvetően befolyásolták a vármegye földrajzi adottságai. Ezek felvázolása és az úrbéri bevallások adataival való összevetése önmagában sok részletében megvilágítja az életmód jellemzőit, Liptó vármegye gazdasági viszonyainak jegyeit és ellentmondásait is.

Liptó vármegye a Vág felső folyásának azt a szakaszát foglalja el, amelyet ÉK-en és É-on a *Magas Tátra* törzse és láncolata, délen az *Alacsony-Tátra*, NY-on a *Nagy Fátra* gerincei szegélyeznek. A Vág szinte a közepén folyik végig a megyének, a *Csorbától Rózsahegyig* mintegy 70 kilométer hosszú és 8–15 kilométer széles az a völgy, ami a vármegye gazdaságának ütőerét képezi. Különösen *Hradek* és *Rózsahegy* között tágas aránylag a Vág völgye, ahol kiterjedtebb szántóföldekkel és aránylag sűrű településhálózattal rendelkezik.¹⁸ A települések zöme a Vág völgyében, részben a folyó partjainak közvetlen közelében helyezkedik el, részben felhúzódik az azt szegélyező dombokra.¹⁹ A Vágba futó vizek megtörik a dombor futását, közülük legfontosabbak a Liptóújjvárnál beömlő *Béla*, valamint a Rózsahegynél a folyóba torkolló *Revuca*. A Vág-völgy tengerszint feletti magassága Liptóban 500–950 méter között változik, ezzel is eltérő feltételeket biztosítva az emberi tevékenységeknek.

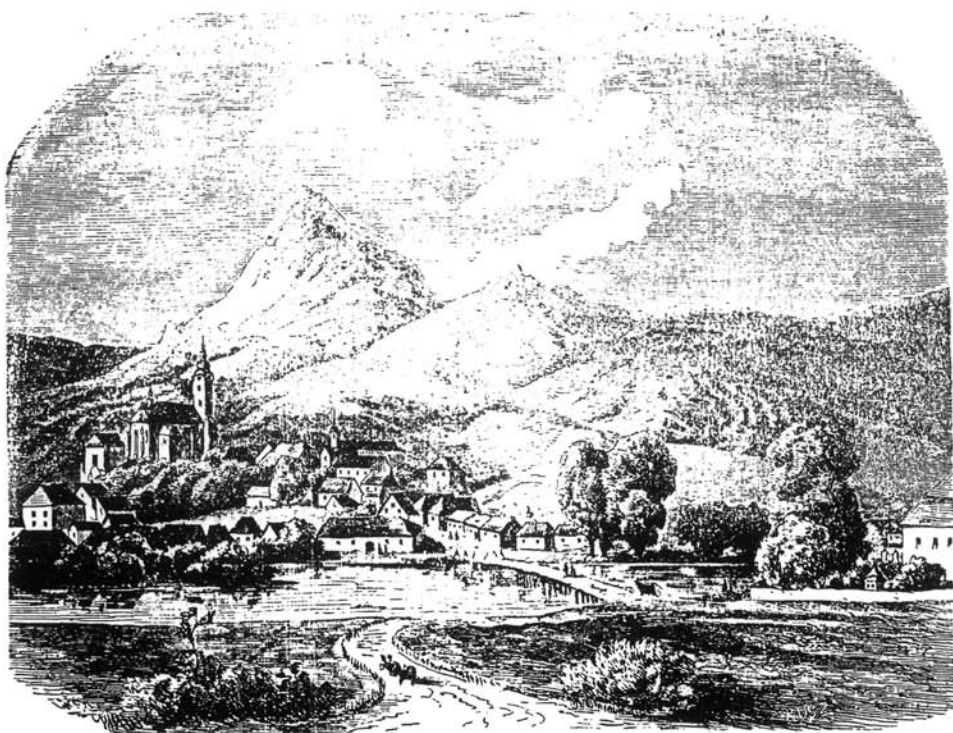
¹⁵ *Rebro* i. m. 960.

¹⁶ *Wellmann* i. m. 180.

¹⁷ *Rebro* i. m. 180.

¹⁸ *F. E.* 1867. 384.

¹⁹ *Majláth Béla* 1899. 373–374.; *Magda Pál* 1819. 210.

2. kép. Rózsahegy mezőváros (Keleti Gusztáv rajza. Vasárnapi Újság 1867. 385.)

A felföldi szlovákság tevékenységében a statisztikai és népéleti leírások igen korán és pontosan felismerik a kis kiterjedésű és gyenge termőterület, a gyenge el-tartó képesség miatt vállalt vándorló életmód és kiegészítő tevékenységek jelentősé-gét.²⁰ A magas földrajzi fekvés, a földterület, az erősen tagolt felszín, a nagy lejtők és az ezzel összefüggő talajerózió, a magas hegyek miatt alacsony hőmérséklet alapvetően nem kedveztek a földművelésnek, s összességében a megye gabonafélékből nem lehetett önellátó.²¹ A terméshozamokat 1780-ból ismerjük: ekkor 11 861 hektár vetésterületen (ez kb. 1/4-e Árvának, 1/5-e Zemplénnek, 1/6-a Trencsénnek) átlagosan 2,21 he/hektár gabonaféle termett. Ez kb. fele Szepes termésátlagának, 2/3-a Trencsénnek, de pl. csak 1/3-a Pest vármegyének.²² 1790-ben 26 206 ha gabo-na termett a vármegyében, s a termés 1/3-a zab, 1/3-a árpa, s csupán 1/3 részen osztozott a rozs és a búza. A 18. század végén a gabonaárnak Liptóban országosan is a legmagasabbak közé tartoztak.²³ Az egy főre jutó gabonatermés 1 q alatt maradt,²⁴ s így érthető, amit Bél Mátyás 1730 táján lejegyez, hogy ti. Liptó megyében – Ár-

20 Pechány Adolf 1899. 412.

21 Bél Mátyás leírását lásd: 1984. 116–117.; Magda i. m. 213–214.; Majláth i. m. 384–395.

22 Wellmann i. m. 954.

23 Wellmann i. m. II. 13–14. térképlapok.

24 Bácskai Vera–Nagy Lajos 1984. 266., 271.

vához hasonlóan – árpából sütnek kenyeret, s abba zabot kevernek, hogy jobb íze legyen.²⁵

A Vág völgyéről Magda Pál 1819-ben írja:²⁶ „Kevés és apró szemű búza, nem sok, de jó, és sok lisztet adó rozs, nagy szemű és elég árpa, legfőbb zab mind a lovak, mind emberek táplálásokra. Főzelék amennyi szükséges, kivált borsó... és haricska. Krumpli is mindenütt elég; gyümölcs sovány is kevés is...” A szőlő nem terem meg, s kevés a gyümölcs is: csupán két település bevallása tesz említést a belőle származó haszonról, illetve az azzal való szolgáltatásról (Madacsán; Tepla). Vannak települések, amelyek a gabonavetés teljes hiányáról számolnak be (pl. Boca mezőváros), de tanulságos idézni az egyik legnagyobb település, Németlipcse bevallását, melynek lakói – káraik között – vallják: „Határuk nagyobb részben a hegyekben fekszik, messze van a várostól, éppen ezért nehezen trágyázható, művelhető, ezen kívül agyagos; részben köves, tehát nagyobb részben terméketlen, sőt záporok is károsítják, némelyik helyen pedig áradások.”²⁷

A 18. században is folyamatosan zajló erdőirtások érdemben nem tudják már tágtítani a szántóföldi művelés kereteit, így a helytartótanács Liptót mindig is a *consumens vármegyék* közé sorolta, amelyek nem voltak képesek fedezni mezőgazdaságukkal a lakosság szükségletét. (Ezért a vármegye pl. olcsóbb sőt kapott a kormányzattól, de más „kedvezményekben” is részesült.) A hiányt csak súlyosbították a rossz utak, s ezek együttesen mindig rendkívül magasan tartották a gabonaárakat.²⁸

A magasabb térszíneken, a szántóföldek fogyásával egyre nagyobb jelentősége volt az állattenyésztésnek. A magas térszíneken a havasi legelők, erdei irtványok, hegyi rétek és kaszálók adták a gazdasági élet alapját. Az erdős, hegyes részeken a völgykatlanokba szorult, vagy irtványokon létrejött apró falvak életmódját az állattartás vagy a kezdetleges földművelés jellemezte.²⁹ A múlt század közepének utazója szerint: „... *Oszada, Alsó és Felső Revucza* helységeket érintvén, mindig kevesbűlenek a szántóföldek, melyek terményei között már a pohánka is gyakrabban előfordul. Itt a hegyi kaszálókon és szántóföldeken a terményt póznahágcsóra fűzik, így biztosítván a záporosók ellen az idevaló úgy is szegénységgel küzdő, és csak vászon, faedény, vaj, túró készítésével foglalkozó lakosoknak egyedüli reményét.”³⁰ A múlt század elején a magashegyi pásztorkodás a néprajzi leírásokban a lipetői szlovákság karakteres foglalkozásai között kapott helyet. (Az állattartás kérdéseiről alább részletesebben is írunk.) A 19. század közepének leírásában pedig már nagyon markánsan elválik egymástól a hegyvidék és a Vág-völgy szlovákságának foglalkozása, életmódja, viselete, építkezése, de még külsejében, s a „néplelekben” is eltérések fogalmazódnak meg. Hasonlóan megkülönböztetik a Táttra szlovákjait a hegyek galíciai oldalán élőktől is.³¹

Az eddigiek is sugallják, hogy a mezőgazdálkodás Liptó vármegye gazdaságának csak egyik, s nem is legfontosabb pillérét képezte. A kiterjedt erdőségek, s a gazdag ásványi kincs, az azok feldolgozására – különböző fokon – szerveződött ipar, illetve mindezek folyamatos lüktetése, szimbiózisa biztosította a népesség meg-

25 *Bél* i. m. 126.

26 *Magda* i. m. 214.

27 *Udvari István* 1991. 302.

28 *Szmrecsányi Arisztid* 1888. 44–45.

29 A táji feltételekhez lásd még: *Etnografický Atlas Slovenska* (továbbiakban *EAS.*) 5–6–7–8. térképlapok.

30 *Jancsik Endre* 1861. 497.

31 *Hazánk s a Külföld* 1865. II. 616–618.

élhetését. A legkifejezőbb itt a régebbi leírásokat idézni, amelyek egyértelműen ki-fejezik a liptói nép gazdasági kondícióját, lehetőségeit, a természeti adottságok ki-hívására adott válaszait is. *Magda Pál* 1819-ben így fogalmaz: „A Liptóiak, vala-mint kemény természetű, úgy munkásemberek is, szántóvetők, bányászok, hajósok, kereskedők, akik deszkát, sendelyt és más épületre való fákat a Vágon le a Dunára szállítanak, s e mellett sokan meg is gazdagodnak. És így természet szükségyszerű-sege mellett is nagy szükség és fogyatkozás nélkül élhetnek...”³²

Fényes Elek leírása már a gazdasági kapcsolatok és a táji munkamegosztás fon-tos összefüggéseire is utal: „Azon körülmény, hogy Liptó élelmi s agrárneműi dol-gokban szükségét szenved, ellenben fában, ércekben nagy bősége van: igen eleven-né teszi a kereskedést. A gabona minden nemei, dohány, borok, úgy a manufacturái és colonialis portékák Besztercebányából hozatnak be a megye kebelébe, a Rosen-bergre vivő nagy országúton, melly említett város egyszersmind legnevezetesebb ke-reskedő helye a megyének, s itt tartatik a legnépesebb gabonavár, mellyet kivált ár-vaiak csapatosan megkeresnek. Lovat, marhát, sőt a lengyelektől vesznek. Sertést részint Besztercebányáról hajtának, részint pedig maguk a liptóiak vásárolják össze Ung-, Bereg és Borsodvármegyékben.”³³

Az úrbéri bevallások falvanként rögzítik és tükrözik azt a sokféle viszonyt, kapcsolatot, amelyekben a fenti vonások egy-egy közösség számára megnyilatkoz-tak: az adott település és természeti környezete, tágabb táji kapcsolatrendszere, nem utolsó sorban – a törvényi szabályozást alapvetően kikényszerítő – földesúr-jobbágyi viszony formája, mibenléte. Hangsúlyoznunk kell, hogy az investigatio időszaká csupán egy időmetszete Liptó vármegye gazdaság- és társadalomtörténetének, egy fejlődési folyamat egyetlen állomása, még akkor is, ha – hasonlóan más periférikus területekhez – ez a fejlődés nem igazán intenzív, nem túlzottan gyors. Éppen ezért a hangsúlyokat az életmód, a gazdálkodás azon területeire igyekszünk helyezni fel-dolgozásunk során, amelyekben a változások, illetve az éppen lezajló változás vala-melyest kitapintható. Adataink interpretálása tehát nem eredményezhet „állóképet”, hanem a társadalmi fejlődés folyamatának mozzanatait kívánjuk megragadni. Forrá-sunk persze önmagában is megszabja, hogy mely területek megrajzolása lehetséges, így az előzőek elsősorban háttérként szolgálnak az egyes részletek közelítéséhez. Hangsúlyosan a jobbágyok *pénzkereseti lehetőségeit*, a feudális szolgáltatásokkal is összefüggő jövedelemszerzési forrásait igyekszünk a továbbiakban bemutatni, ame-lyek egyszerre tükrözik a táji és szociális környezethez való alkalmazkodást, hor-dozzák ugyanakkor az azoktól való – viszonylagos – függetlenedés lehetőségeit is. E sajátos viszonyrendszer fejlődésében volt igazán meghatározó jelentősége az úr-bérrendezésnek, a földesúr-jobbágy viszony kodifikálásának, egyszersmind a jobbá-gyi munkaerő egy része felszabadításának a gazdasági reprodukció és fejlődés szá-mára. Még akkor is így van ez, ha maga az úrbérrendezés olykor már „hagyomá-nyos” viszonyokat és formációkat rögzített csupán a törvényi keretek között.

32 *Magda* i. m. 215.

33 *Fényes Elek* 1847. II. 155–156.

3. kép. Tátravidéki lakosok (romantikus rajz, *Hazánk*, s a *Külföld* 1865. II. 617.)

A liptói jobbágyság megélhetési lehetőségei a 18. században

Mint a Felföld hegyvidéki területein általában, Liptóban is a vegyes gazdaságok, a sokféle, sokirányú tevékenység jellemezte a jobbágy-paraszti üzemet. Az előző fejezetben tárgyalt táji adottságok, a lokális – földesúri és kincstári – gazdasági struktúra, a helyi centrumok és munkalehetőségek erőteljesen befolyásolták, egyben differenciálták mind az egyes falvak, mind a családi üzemek stratégiáit, lehetőségeit is. Éppen a „választási lehetőség”, a munka- és pénzszerzési alternatívák, valamint a lokális központok távolsága, nem csupán az egyes településeket hozták előnyösebb helyzetbe, hanem az ott élő népesség, az egyes gazdaságok számára is több lehetőséget, ezáltal vélhetően jobb gazdasági kondíciót kínáltak.

Bár az egyes települések lehetőségei eltértek voltak a vármegye, illetve a régió gazdasági struktúrájába való beépülésre, néhány általános jegye jól kirajzolódik a térség jobbágy-paraszti életmódjának.

a) A gazdasági mobilitás, a többféle tevékenységbe való bekapcsolódás vélhetően még a telkes jobbágyi réteg számára is szorító kényszer, nem beszélve a jelentős zsellérségről. A termőföld nem igényli a család egész munkaerőjét, a munka-

erőfölösleg levezetése többféle módon történhet meg – megint csak a táji adottságoknak és célkitűzéseknek megfelelően. A térszínhez igazodva változik a földművelés és az állattartás aránya és kapcsolatrendszere, a magasabb térszíneken a földművelésben a női munka is előtérbe kerül, ugyancsak felszabadítva a férfi munkaerő egy részét.

b) A természet éves vegetációs rendjének megfelelően határozottan kétfelé osztható a gazdasági év. Tavasztól ősziig a mezőgazdálkodás – relatíve – sok munkaerőt foglalkoztat: részben helyben, részben kibocsátva azt a mezőgazdálkodó sík vidékek irányába. A mezőgazdálkodás mellett a népesség egy része, ősztől tavaszig aztán zöme háziipari tevékenységgel, a helyi ipar kiszolgálásával, erdőmunkával, nem utolsósorban fuvarozással szerezhet pénzt: ki egyszerű öfenntartásra, a reprodukcióra, ki pedig a gazdasági előre haladás minimális célkitűzéseinek megfelelően.

c) A pénzkereset és a pénzgazdálkodás a 18. századi Liptóban, mint más felvidéki megyékben is, természetes része a gazdálkodásnak. Részben feltétele a porció befizetésének, s ilyen módon a földesurak is érdekeltek jobbágyaik szabad mozgásában, munkavállalásában,³⁴ részben pedig azért, mert a térség termelési struktúrája hiányos, s a belső termékcserevel, belső kereskedelmi forgalommal nem elégíthetők ki az alapvető igények.

Az alábbiakban e sajátos életmód egyes gazdasági tevékenységeit vesszük sorra, amennyiben lehetséges, utalva az egész gazdasági struktúrára belül helyükre, szerepükre. Úgy véljük, hogy a feudális termelési rendszeren belül ez egy jellegzetes típust, rendszert határol körül.

1. Az élelem megtermelése és megszerzése

a) A földművelés körül

Az előző fejezetben bemutattuk Liptó vármegye termelési adottságait, s jeleztük, hogy a népesség a legalapvetőbb cereáliákból nem volt önellátó. Így az élelmiszerek termesztése, kereskedelme és szállítása között sajátos összefüggés és összeműködés alakult ki, ami össze is kapcsolta Liptó népét és annak gazdasági forgalmát más tájakéval. A bányavárosok, vásárhelyek többsége is behozatalra szorult, ami a gabonakereskedelemben sajátos értékesítési láncot alakított ki. A jobbágy fuvarosok nem csupán a liptószentmiklósi, besztercebányai vagy rózsahegy-i vásárookra szállítják a gabonát, hanem tovább is viszik azt pl. Árva megyébe, ahol még az egyébként mindig magas liptói gabonaárakhoz viszonyítva és haszonnal tudják azt eladni.³⁵ Benyusháza lakói Rózsahegyre sőt fuvaroztak, onnan pedig gabonát vittek tovább Árva vármegyébe. Pribilina szekeresei a 13 szepesi városból fuvarozták az árpát Liptóújvárra és Rózsahegyre. Tepla lakói a földesúr gabonáját fuvarozták a németlipcsei vagy a rózsahegy-i piacokra, évente 7 szekeret robotban kiállítva erre a célra. Az, hogy a gabonából örökös hiány volt a megyében, hasonlóan Árvában, Turócsban is, folyamatosan munkát adott a szekerező népességnek. Ez utóbbiak nem egyszerűen szállítók voltak, hanem közvetítő kereskedők is a sík vidékek és a felvidéki megyék, bányavárosok, piacok között.³⁶ (A célfuvarok és visszafuvarok, a pénzért eladott szállítmány, illetve a fuvaros napszáma önmagában is további kereskedést és szállítást sejtet, a bevallás adatain túl.) A gabonafélék, mint nélkülözhetetlen

³⁴ Takács Péter 1991.

³⁵ Pl. Hosszúrét bevallása utal erre.

³⁶ Viga Gyula 1990. 167–190.

tápanyag megszerzése tehát a gazdaság lényegesen nagyobb „szeletét” tartotta folyamatosan mozgásban, mint a sík vidékeken.

A ganonafélék megszerzésének lehetőségét jelentette a részért végzett mezőgazdasági munka. Bél Mátyás 1730 táján az alábbiakat fogalmazta meg: „... a hegyvidék lakói ... legfőképp Árva és Liptó megyeiek, nyáron kétszer szoktak aratni: először a sík vidéken, ahova csapatostul vándorolnak, s miután itt elvégezték, fönn a hegyek között; külön adományt az az Istennek. A sík vidéki gazdákat ugyanis, kiknek bőségesebb az aratásuk, semhogy maguk bírnának vele, a hegyvidékiek segítik ki munkájukkal.”³⁷ Bár nem kétséges számunkra, hogy Liptó vármegye népességének életében a mezőgazdasági idénymunkának fontos szerepe lehetett, s egész tevékenységi szerkezetének tartalmaznia kellett ezt a pénzkereseti, illetve élelemszerzési forrást,³⁸ s a Liptó vármegyéből munkára vándorlók alföldi áttelepülésére adataink is vannak,³⁹ az úrbéri források nem tartalmaznak konkrét utalást az alföldi munkavállalásra. *Liszková* bevallása jelzi, hogy a faluból a fehércselédek aratásra és szőlőműködésre járnak – a hely megjelölése nélkül.

Több adat szól a földesurak számára részért való cséplésről. Ez a tél folyamán bizonyára általános lehetett: a bevallások szerint a *földesúr szérűjén részében* 10., 11., 12., mérőért folyt a munka. Itt sem történik azonban utalás a megyén kívüli munkavállalásra.

Bél Mátyás – a vándoraratókhoz hasonlóan – megemlékezik a liptói szénakaszalók más megyékben végzett munkájáról is.⁴⁰ Forrásunk erre sem tartalmaz utalást, ami persze önmagában nem alkalmas a kérdéskör megítélésére.

A gyors futású folyók, patakok vize számos malmot hajtott: ezek jobbára a mezővárosok és a földesurak tulajdonában voltak. (A gabonaörlő malmok általában fűrészekkel működtek együtt.) Pl. Németlipcse 2 malma egyenként 20 rénes forintot hozott a városnak.⁴¹ *Dovaló* jobbágysai a hradeki urasági malomban őröltek, ahova a malomkövet a Bars vármegyei Geletnekről szállították – ingyen, robotban. Ők tisztították ősszel a malmokat is, de ilyenkor a molnár fél akó sőt és 12 sült kenyeret adott a falunak.

Számos adat szól a legkülönbözőbb élelmiszerek Liptóba való szállításáról. Pl. Németporuba fuvarosai *dohányért* és *borért* jártak az ország felsőbb részeibe. Nagybóbrócról *bort*, *dohányt* és más termékeket fuvaroztak: a kereskedőknek *komlót*, *gabonát*, mindenféle *főzeléknek* valót szállítottak. Fejérpatak: „Módjuk, lehetőségük van fuvarozással pénzt keresni, azaz más vidékről bort, sőt és más termékeket szállítanak.” Ludrova: „Fuvarozással pénzt keresnek, azaz bort és sőt szállítanak más vármegyéből.” De van utalás az élelmiszerek közvetítő forgalmára is: nem csupán a kamarai élelmiszert fuvarozzák Németlipcséről Zsolnára saját szekereiken a liptóiak (Ludrova), hanem maguk is kereskednek szállítmányaikkal. Pálfalva: „Fuvaroznak bort és kereskedelmi portékákat a vármegyén belül, más vármegyékbe és vármegyéből.”

Érdekes figyelmet szentelnünk az italok készítésének és forgalmának, amire igen sok utalás történik az úrbéri fassióban. Magda Pál 1819-ben írta: „... szőlőnek híre sincs; azomban a tehetősek isznak Posonyi és Hegyaljai borokat; a köznép sört

37 *Bél* i. m. 131.

38 *EAS*. 10.; A mezőgazdasági idénymunkásokhoz: *Fal'tanová*, *L'ubica* 1978. 73–82.; *Balassa Iván* 1985.; *Hoffmann Tamás* 1963. 271–310.

39 *Korabinszky, M. J.* 1786. 309.; *Vö. Sirácky* i. m. (1985) 44–46.

40 *Bél* i. m. 129.; *Paládi-Kovács Attila* 1979. 385–386.

41 *Udvári István* 1991. 300.

(amelyet bőven főznek) és roszból főzött pálinkát.”⁴² Tíznel több falu bevallása számol be a bor Liptóba történő fuvarozásáról, sajnos a beszerzési hely megjelölése nélkül. Tepla fassiója részleteket is tartalmaz: borért hosszú fuvarba 2 szekeret hat igavonó marhával állít ki a falu. Ekkor szekerenként egy véka gabonát kapnak kenyérré. Ha borért nem mennek, minden féltelkes 2 forintot fizet urának.

A sörfőzésnek és pálinkaégetésnek gazdagon adatolható hagyománya volt Liptóban. Németlipcse 1770-es bevallása szerint: „A város polgárainak *sörfőzdéi, pálinkafőző üstjei* vannak, s bor, pálinka, sör, valamint más ital kimérésére való korcsmák, melyek után a városi impositornak megfelelően kell fizetniük a város közöségének.”⁴³ Részletesen szól erről a kérdéstről a másik gazdasági központ, Rózsahegy úrbéri bevallása is polgárai kapcsán: „Szabad sört, pálinkát főzniük az itteni polgároknak, most is található itt 13 sörfőző üst (fazék), melyek után évi 143 rénes forint hasznuk van, a korcsmáltatásból pedig 135 rénes forint 6 2/4 denár, nevezetesen a kereskedésre, kimérésre idehozott bor akójáért 5 denár, a kimérésre idehozott pálinka akójáért 25 denár. Pálinkafőző üst (fazék) található: 86 darab.”

A bevallások azt jelzik, hogy Liptóban a sörfőzés jelentős élelmiszeripari ág volt a 18. században is, amit a jobbágyi robot szolgált ki. A már említettek mellett bizonyosan jelentős sörfőzde volt *Párisházán*: évi 18 főzés zajlott az 1770-es években, ahova a bessenyőfalui jobbágyok fuvarozták a fát. Sörfőzde volt *Csernova* és *Ludrova* településeken: az előbbihez – a fuvaros munka mellett – mogyorófaveszszőket voltak kötelesek adni Csernova lakói, bizonyára a hordók abroncsolásához. A *Dovaló* sörfőzdéjét kiszolgáló jobbágyok arról panaszkodtak, hogy csak a nappalokat számítják bele a napszámba, holott éjjel is szolgálniuk kell a serfőzdében. *Porubka* serfőzdéje a Szentiványi família birtokában volt, *Likava* uradalmi főzdéjéhez *Revuca* jobbágysai évente 60 öl fát szállítottak, ölenként 40 denárért.

Tepla fassiója részletesen megemlékezik a serfőzde körüli szolgáltatásokról: a földesúri erdőből a sörfőzés céljára főzésenként 2 szekér fát kötelesek szállítani, egy esztendőben cirka 28 főzés van. A malátát a földesúri malomba szállítják. Széthordják a sört a földesúri korcsmákba. Minden főzet sörhöz 2 munkást ad a falu segítségként.

A már említett Rózsahegy sörfőzéséhez Luzsna jobbágysai évente 100 öl fát voltak kötelesek fizetség nélkül szállítani.

Nem kevésbé lehetett jelentős adataink szerint a pálinkafőzés sem: a főzőüstök (fazekak) a földesúri és mezővárosi főzőkön kívül olykor a jobbágyfalvakban is fellelhetők voltak. Pl. Luzsna bevallása említi, hogy legmagasabb hasznuk abból van, hogy az uraság engedélyével pálinkafőző üstöket (fazekakat) tartanak.⁴⁴ A jobbágyi munkaerő nem csupán a pálinkafőzés folyamatát szolgálja ki, de robotban fuvarozzák a liptóiakat az égetett szeszt a kamara és a magánföldesurak szolgálatában is.

Szórványos adatokat tartalmaz az *investigatio a dohánykereskedelemtől* és a fuvarozásról is (pl. Kisbóbróc, Nagyóbróc, Németporuba, Vrbice stb.)⁴⁵

b) Állattartás, pásztorkodás

A liptói hegyvidék a szlovák pásztorkodás egyik jellegzetes területe, s bár – éppen a pásztorok révén – a népességhez való szláv hozzávándorlás, egyszersmind a szláv és magyar pásztortermológia egymásra hatásának régiója is, máig a szlo-

42 *Magda* i. m. 214.

43 *Udvari István* 1991. 301.

44 *Jancsik* i. m. 496.

45 Az északi Felföld és Nógrád, Kishont közötti dohánykereskedelem 18. századi történetéhez: *Horváth* i. m. 71.

vák hegyi pásztorkodás karakteresnek vélt formája. A megye északi hegyvidékét, főleg a Tátra területét csak a 16–17. században népesítették be a juhászok. A rétek és a hegyi legelők gazdagsága elősegítette a juh- és marhatartást, ami biztosította a megélhetést, ugyanakkor nyersanyagot adott a ruházathoz is. A lengyel határ mentén telepített juhászok lengyel oldalról a határ őrzésével is meg voltak bízva.⁴⁶ Különösen Liptó – elsősorban a Tátra-vidék – juhászata, annak formája és termékei, elsősorban a liptói sajt és túró jelentek meg szinte kivétel nélkül a Felföld gazdagságát és gazdaságát bemutató munkákban. *Magda Pál* szerint: „Sok és jó legelőjük lévén a liptóiaknak, dicsekedhetnek sok és jó vajjal, híres és zsíros sajttal, s túróval, melyet Beszttertzen, Pozsonban, s másutt szép haszonnal eladnak. A szarvasmarha apró, s nem szép, de a tehén sok tejet ad. A számos juhnyájának gyakorta megártanak a nagy hidegek. A sertés számára sem makk, sem, kukorica nem terem. A ló kevés, a mely van is erőtlen.”⁴⁷

Fényes Elek feljegyzése szerint: „Ló kevés van, azok kicsik, erőtlenek. *Tehenei* is hitványak, tejet azonban sokat és igen jót adnak. De nagyobb figyelmet érdemel a virágzó *juhtenyésztés*, mert a juhtej nemcsak több családot táplál, hanem belőle készített túróból nevezetes somma pénz is jön be.”⁴⁸

Bár évszázaddal későbbi vizsgálatunknál, érdemes idézni – a gazdálkodás jellegéhez – még egy leírást: A hegyvidék nagyon soványan terem, ezért a tátravidéki hegylakos leginkább csak „baromtenyésztésre” szorul, s azzal szorgalmasan foglalkozik. „A vaderdők közepén levő, polánoknak nevezett hegyi rétek, s a gazdag fenyvesek fölötti gyepes helyek, kivált juhoknak, felséges legelőül szolgálnak. E helyekre szokták a juhászok vezetőjükkel – ki a község bizalmi férfia szokott lenni –, nyájaikat kihajtani.”⁴⁹

Az úrbérrendezés iratanyaga természetesen nem alkalmas önmagában az állattartás szerteágazó kérdéskörének megvilágítására. Így elsősorban a tartásmód és a hasznóvétel vonatkozásában igyekszünk adatokkal szolgálni a 18. századi gazdálkodáshoz. Úgy gondoljuk, hogy a vázlatos adatok is tanulságosak a hegyvidéki pásztorkodás történeti rétegeinek feltárásához.

A 18. század a Tátra területén a havasi pásztorkodás virágkora.⁵⁰ Forrásunk nem alkalmas a tartásmód táji típusainak elkülönítésére, de mind a felföldi, mind a magashegyi tájakon vegyes tartásmódot sejtet. Ennek két fő bázisa volt: a hegyi, jobbára erdei és havasi legelők, illetve a zárt határu falvak – lényegében hasonló adottságú – legelő területei, másrészt pedig a vízmenti, még inkább az erdei kaszálók fű termése. A legelővel való ellátottság az egyes települések esetében eltérő volt, ami kihatott az állattartó gazdálkodás egész lehetőségére, illetve részben kiegyenlítődtől a jószágállomány más legelőre való hajtásával. Csak általában igaz tehát a jeles statisztikus megfogalmazása, megállapítása mögött az egyes települések differenciált lehetőségei húzódtak meg: „Liptónak hegyei rakván lévén orvosi s más jószerű fűvekkkel, legelői, rétei olyan jók, hogy e részben egy vármegye sem vetekekedhet vele. Ezt bizonyítják a híres liptói sajt, túró, vaj, melyek jó részét teszik a megyei kereskedésnek.”⁵¹

46 *Kniezsa István* 1934. 62–73.; *Makkai László* 1985. 1454.; *Pechány* i. m. 416–419.; *Podolák, Ján* 1992. 47–60.; A bőséges néprajzi irodalom szintézise újabban: *Paládi-Kovács Attila* 1993. 77–80.

47 *Magda* i. m. 214.; Több leírás alapján arra következtethetünk, hogy a nagy szarvú, szürke magyar marhát Liptóban nem tenyésztették. Vö. *Márkus Mihály* 1964. 467–470.

48 *Fényes* i. m. II. 154.

49 A liptói juhászok szállásaihoz lásd még: *Zathureczky János* 1899. 119–124.; *Bél* i. m. 182.

50 *Paládi-Kovács* i. m. (1993) 253–256.

51 *Fényes* i. m. II. 153.

4. kép. Revucai juhászok
(Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben V. kötet 393.)

Voltak települések, amelyek a legelőterület teljes hiányáról vallottak (pl. Brnice), mások ennél szerencsésebb adottságúak. Pl.: *Németlipcse mezőváros*: „a hegyekben mindenféle jószág számára elegendő legelőjük van, sőt más falvak is bérelnek itt legelőt.”⁵² *Boca* mezőváros a földesúrtól bérelte a legelőt, *Luzsna* pedig a fentebb említett Németlipcse határát említi legelőjeként: teheneik, juhaik számára elegendő legelő van, de két *szállásnak* Németlipcse városától bérelnek legelőt. *Csernova* fassioja ugyancsak tanulságos információkkal szolgál: a jobbágyok az úrbérendezéskor juhtartók, legelőt bérelnek is. 46 rénes forintot fizetnek minden egyes *szállás* után, a juhok összeíráskor 1-1 *bárányt*, 1 darab *sajtot*, korábban ősszel 1-1 *negyedes* (1/4 pozsonyi mérő) *brindzát* adtak, most ezt 3 rénes forintban váltják meg. Az urasági juhok telettetése is gyakran jobbágyi szolgáltatás volt, amit egyes települések (pl. Vichodna) pénzen váltottak meg.⁵³

Az eddigieknél is árnyaltabban fogalmaz Revuca bevallása, ami az állattartás adottságainak és alkalmazkodásának is tanulságos példája lehet. Legelőjük az iga-vonó marhák és a tehének számára elegendő van, de a juhok számára az *uradalomtól* is, továbbá *Turóc* és *Zólyom vármegyékben* bérelnek. Káraik között is megemlíti, hogy juhaiknak határukban elegendő legelő és *széna* nincsen, ezért *hegyi legelőket* bérelnek *Turóc* és *Zólyom* megyében, s *szénát* is vásárolnak ott.

52 Udvari István 1991. 301.

53 A Magas-Tátra pásztorkodásához, a szállások életéhez: Podolák, Ján 1967.

Az erdők vonatkozásában részletesen visszatérünk rá, de itt is meg kell említenünk, hogy vizsgált időszakunk az erdők hasznosításában, így az erdei legeltetésben is új korszak kezdete. A falvak évszázadokon át használt erdei és havasi legelőit a kincstár rendelkezései egyre inkább védelmezik, ami az állattartás mennyiségi fejlődésének megakadásához vezet.⁵⁴ Jól bizonyítja ezt a folyamatot Oszada és Revuca bevallása, melyben a települések káraik között említik, hogy megtiltották nekik a *kecsketartást*, amiből addig jelentős hasznuk volt.⁵⁵

Az állattartás, különösen a juhászat egészét érinthették az erdőt óvó rendelkezések, aminek következtében a 18. század közepén már jelentős gazdasági tényezőként jelennek meg a – főleg erdei – rétek és kaszálók.⁵⁶ Bár Liptó kiterjedt rétjeit Bél Mátyás az 1730-as években dicséri, bizonyos, hogy a vármegye a szénafüvből is behozatalra szorult. Revuca fassioja szerint a lakosok – nem lévén elég széna – Turóc és Zólyom megyéből vásárolnak, ahol juhaikat is legeltetik. Fehérpatak jobbágyai pedig Felsőkubinra adtak háromszor 1–1 szekeret, amikor szénáért mentek Árva megyébe Kubinyi József és Kristóf számára.

Szórványos adataink kétségkívül éppen az árnyalt tanulságok megfogalmazására nem alkalmasak, talán mégis sejtetik, hogy Liptó állattartása, főleg kiterjedt juhászata a 18. század derekán – bizonyára átalakuló formában – egyesíti a legeltetés és a szénával való takarmányozás formáját.⁵⁷

Hogy a jószág haszna számottevő volt a jobbágy-paraszti gazdaságokban, azt éppen az úrbéri bevallások szövege igazolja: káraik között éppen úgy említik a települések fassiojukban az állattartás, főleg a tejhaszon elmaradását, mint hasznaik között annak jelenlétét. Így a bevallások alapján jól elválaszthatók azok a falvak, amelyeknek nincs állatállományuk és tejhasznuk (pl. Felső-, Középső- és Alsóbölcsháza) azoktól, amelyek csak önellátásra rendelkeznek, (Benedekfalva, Andice stb.), illetve azoktól, amelyek eladásra is készítenek tejtermékeket (Borovo, Hosszúrét, Németporuba stb.). (Az értékesítésben természetesen falun belül is differenciáltak az egyes gazdaságok.) Revuca bevallása szerint lakosaiknak *brindzából*, *vajból* az eladással nagy hasznuk van. Vichodna lakosai vallják, hogy bőven vannak tejtermékeik, s mivel az országot mellett laknak, a vaját és sajtot el tudják adni.

A kárpáti pásztorkodás tejhasznának, a tej konzerválásának ismert a történeti fejlődése, s annak különféle produktumai.⁵⁸ Adataink csupán azt jelzik egyértelműen, hogy a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején a hegyvidéki szállások után *sajttal* adóztak a földesúrnak. Oszada pásztorai szállásonként két gömb (fél véka) sajtot és 1 bárányt adtak, hasonlóról tanúskodik Luzsna bevallása is. Németlipcse fassioja (1770) erről az alábbiakat tartalmazza: a város határában levő minden egyes szállás után egy-egy gömb sajtot kötelesek adni, de az uraság parancsára ezt kötelesek időnként pénzre megváltani: a sajtajándék megadása 25 éve vette kezdetét.⁵⁹

Az állatkereskedelem kevésbé jelentős belső forgalmát jelzi talán, hogy csupán

54 *Szmrecsányi* i. m. 48.

55 A 16–17. századi erdészeti irodalmunkban rendkívül nagy számban lelhetők fel a kecskék erdei legeltetését tiltó iratok. Vö. *Tagányi Károly* 1896. I–III.; *Viga Gyula* 1981. 25–38.

56 Pl. Németlipcse adatai egyértelműen utalnak az erdei kaszálókra, ahol sarjút soha nem kaszálják. Vö. *Udvari István* 1991. 302–303.

57 *Bél* i. m. 113.

58 *Podolák, Ján* 1992. 61–70. (A kötet további irodalommal.) Vö. még: *Kowalska-Lewicka, Anna* 1969. 696–705.; *Paládi-Kovács Attila* 1993. 335. skk.

59 *Udvari István* 1991. 300. A sajtok készítéséről, formájáról nem tudunk. Bél Mátyás leírása 1730 táján egyértelműen egy paranyica-szerű sajtot mutat be. Vö. *Bél* i. m. 105. Adatainkban a *brindza* vélhetően a 18. században már sajátos márkanevet képviselő lipiói túróra utal.

öt település bevallása tartalmazza, hogy lakói jószággal, elsősorban szarvasmarhával kereskednek, kupeckednek (Pothurnya, Sóssó, Szentpéter, Vidaföld, Gombás). (Az utóbbi bevallása említi: bőven van legelő és kaszálórét is, így jószágot nevelnek és eladnak.) Ez vélhetően azt is jelzi, hogy a juhkereskedelem a földesurak és az önálló társadalmi réteggé szerveződő pásztortársadalom kezén lehetett.

Meglehetősen szórványos adataink alapján úgy véljük, hogy Liptó állattartásának haszna nagyobb részt az önellátást szolgálta, más része a mezővárosok, ipartelemek, bányák piacain cserélt gazdát, s a 18. században még ezekhez képest kisebb jelentőségű lehetett a haszon – főleg tejhaszon – megyén kívüli exportja. Az utóbbiakhoz nem feltétlenül az állattartás technikai-technológiai fejlődése kellett, sokkal inkább az árucseré, a kereskedelmi forgalom fellendülése a 19. század első felének lassan meginduló polgári fejlődésével.

c) Gyűjtögetés, zsákmányolás

Történeti-néprajzi feldolgozásunkban inkább a forrásunk adta viszonylagos „teljességre törekvés” okán foglalkozunk röviden a természeti javak gyűjtögetésével, zsákmányolásával, s nem azért, mert – az előzőekhez viszonyítva – ezt a gazdálkodás jelentős részének vélnénk.

A halászat Németlipcse mezőváros polgárainak szabad volt, Vrbice lakói pedig a földesúr engedélyével *halászhatták* a Vág vizét. Madácsan népe – hasonlóan földesúri engedéllyel – *halat* és *csíkot* foghatott, ugyanakkor Tepla más falvakbeli jobbágyokkal évente egy munkást adott a földesúri *halastó* tisztítására. Rózsahegy lakói szabadon *vadászhattak*, *madarászhattak*, s a Revuca vizében (csak ott) *halászhattak*.

Bél Mátyás külön is megemlékezik Liptó hegyeinek gazdag gyógynövényeiről, gyógyító füveiről.⁶⁰ Az úrbéri bevallások nem tesznek említést a vándorló olejkárok-ról, bár azok – ha nem is voltak olyan híresek, mint a turóciak –, Liptóban is laktak.⁶¹ Hasonlóan nincs említés a gyógyvizekről, füvekről, amelyek a 19. században már nagy hírnévre tettek szert az országismertető munkákban és a sajtóban egyaránt.⁶²

Vásárok és piacok a gazdaság térszerkezetében

Liptó vármegye falvainak úrbéri bevallásaiban a vásárhelyekkel, vásárlátogatásokkal kapcsolatos adatok azonnal felhívják a figyelmet a vármegye szegényes belső kereskedelmére, a javak cseréjének relatív egysíkúságára. Bár a Vág-völgy és az érintkező hegyvidék életmódja jelentős különbségeket mutat, a folyóvölgy településhálózata lényegesen sűrűbb, ott helyezkednek el a gazdaság súlypontjai, egészében szembetűnő, hogy Liptó területe közvetlenül nem érintkezik erősen eltérő adottságú, alapvetően mezőgazdasági térszínekkel. Nem csupán a látogatott vásárok, illetve vásárhelyek száma csekély, de a belső forgalom is elsősorban a városias települések, főleg bányász-iparos népének élelmiszerellátását szolgálja, tehát hetipiaci funkciókat elégíti ki. A megyén belüli vásárhelyek szekunder jellegű gazdasági csomópontok, formalmi alközpontok, Liptó vármegyén belül valójában nem fejlődött ki gazdasági,

60 *Bél* i. m. 277.

61 *Gunda Béla* 1989. 206.

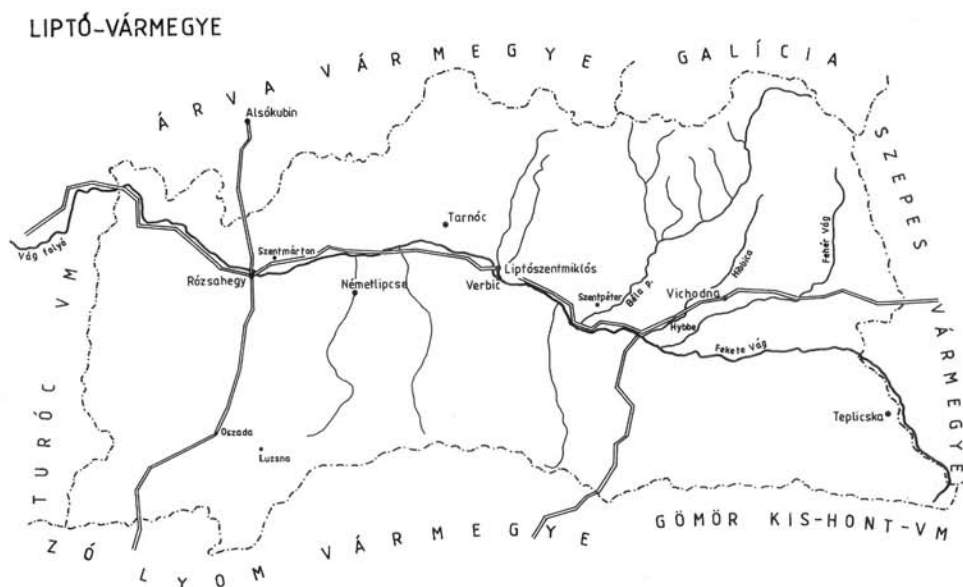
62 *Ábrai Károly* 1863. 191–192. A számos gyógyvíz közül Fényes Nagyselmenc forrását, savanyú vizét emeli ki, ami „kecske- vagy szamártéjjel vegyítve igen hasznos a podagrában, tagok szakgatásában; a vért és nedveket tisztítja”. *Fényes Elek* 1851. IV. 22.

társadalmi-politikai centrumként nagyobb távolságra is kisugárzó szabad királyi város. A megye alapvető termékei részben külső piacokon, vásárhelyeken cseréltek gazdát a mezőgazdálkodó vidékek élelmiszer-feleslegével. A kérdéskör részleteire alább még visszatérünk, de ezek a tények alapvetően kijelölik a vizsgált vármegye helyét, szerepét a gazdasági kapcsolatok tágabb rendjében, s nagyban befolyásolták az ott élő népcsoportok gazdasági-művelődési lehetőségeit is. A belső forgalom és a városok gyengesége, illetve hiánya a gazdaság és a társadalom egészét negatívan befolyásolta.

A termelés csomópontjai és a fő közlekedő utak földrajzilag meghatározottak, s elrendeződésük kirajzolja Liptó gazdasági életének szerkezetét is. A forgalom zömét a Vág-völgy bonyolította, mind a vármegyén belül, mind – az átfutó országutakon – a szomszédos vármegyék felé.

A felkereshető piac-, illetve a vásárhelyek száma és távolsága alapvetően meghatározta az egyes falvak gazdasági kondícióját, közvetve egész műveltségének változását, alakulását. Éppen ezért feltűnő, hogy a bevallásban szereplő falvak közül 54 csupán *egyetlen vásárt látogatott* a 18. század derekán. Ezek az alábbiak voltak: Andice, Andrásfalva, Benedekfalva, Benica, Bodafalva, Csemic, Csernova, Csorba, Deménfalva, Izsip, Jakabfalva, Jalóc, Jamnik, Kelecsin, Királylehota, Királylubella, Kokava, Konszka, Körmes, Középsőmalatin, Kvacsan, Lazy, Likauka, Magyarfalva, Alsómalatin, Felsőmalatin, Nádasfalva, Nemeslubella, Németsporuba, Kisolaszi, Okolicsna, Kispalugya, Paucsinalehota, Plostinillanó, Porubka, Pothurnya, Pribilina, Kisselmec, Stószháza, Szelesporuba, Szentandrás, Szentivány, Szentmárton, Szentmihály, Szentpéter, Szmrecsan, Szvinyarki, Teplicska, Vavrissó, Vazsec, Vichodna, Vrbice, Vitalisfalva, Zaar.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyetlen vásárhelyhez való közelség nem feltétlenül jelentett gazdasági hátrányt. Több település lakói fogalmazzák azt meg, hogy

5. kép. Liptó vármegye vázlata

a közel fekvő mezőváros piacát, vásárát látogatják, ahol „mindent könnyen eladhatnak”, „mindent jól pénzre fordíthatnak”, „minden terményüket előnyösen eladhatnak, s a szükségeseket megvásárolhatják” stb. Bizonyos, hogy ezekben az esetekben nem is volt feltétlenül szükséges más települések piacainak felkeresése.

Adataink szerint az alábbi 37 falu népessége két vásárhelyet látogatott: Ancsikovan, Beharfalva, Bertelenfalva, Bessenyőfalva, Bobrovník, Felső-, Középső- és Alsóbölcsháza, Cinszenkereszt, Csermno, Dubrava, Fiaccice, Gálfalva, Guotfalva, Hlinik, Hrboltova, Ivachnofalva, Jánosháza, Kelemenfalva, Királyszentkereszt, Lazistye, Liszkova, Lucsky, Madácsan, Motkoszentkereszt, Nezitháza, Nagyolaszi, Oszada, Nagypalugya, Patak, Alsó- és Felsőasztoka, Revuca, Szentkereszt, Szokolcs, Tarnóc, Vikolinec.

Kevesebb, mindössze 19 volt azon falvak száma, amelyek népe 3 vásárhelyet keresett fel: Benyusháza, Kisbobróc, Nagybobróc, Benice, Fejérpatak, Gombás, Hosszúrét, Hutty, Komjatna, Felsőmatyasóc, Novotty, Pálfalva, Parisháza, Proszék, Nagyselmec, Szentmária, Szielnice, Tepla, Vidaföld.

Nincs adatunk 4 vásár látogatására, viszont két település bevallása 5 helyet nevez meg vásárhelyeként: 5 vásárt látogatott: Sóssó és Ludrova. (Az utóbbi anyagában külön szerepel a zsellérek bevallása, akik csak egyetlen helyet neveztek meg vásárlásuk célpontjaként).⁶³

Figyelembe véve Liptó természeti viszonyait, megkülönböztetett jelentőséget kell tulajdonítanunk a bevallások azon részének, amely a vásárhelyek távolságáról és az oda vezető utak minőségéről tájékoztat. A megnevezett vásárhelyek többségének távolsága 1/4–1 óra járás, vagy 1–2 mérföld. Felbukannak 5–6 mérföldes távolságok is, ugyanakkor több falu bevallása a lakosság, illetve a település kárai között említi azt, hogy vásárhelyük 2 mf-re, vagy több mint 2 mf-re található (pl. Izsip). Felsőmatyasóc is kárai között veszi számba, hogy 2, illetve 3 óra járásnyira laknak vásárhelyeiktől. Tanulságos ebből a szempontból Ludrova bevallása: a lakosok 1/2, illetve 1 óra távolságra járnak be piacra, de a gabonavásárokat 3 óra, 4 óra, illetve 6 mérföld távolságban is felkeresik.

Liptó vármegye népe a 18. század közepén legnagyobb létszámban Liptószentmiklós sokadalmaikat látogatta. A 18. században a vármegye székhelyeként működő település – jelentős gabonavására ellenére – csupán kereskedelmi alközpont volt.⁶⁴ Bár másodrendű útvonal mellett fekszik, földrajzi helyzete rendkívül kedvező: az országot belülről, a határ mentén körülvevő út egyik állomáshelye, ezáltal Árva és a Szepesség felé éppen úgy megállóhely, mint Zsolna irányában. Liptószentmiklóstól Nagyolasziig a Vág jobb partján, Rózsahegyen keresztül pedig a zólyomi határtól az Árva megyei Dubováig vezet a Nagyszombat–Krakkó út, bekapcsolva ezzel a völgyet a nemzetközi forgalomba is.⁶⁵ Különösen kedvező adottságú, hogy a Vág völgyében, szinte a vármegye közepén fekszik.

Liptószentmiklós vásárait az 1770-es években összesen 78 település népe látogatta. Ezek közül az alábbi 62 falu lakossága első helyen nevezte meg vásáráként, köztük 33 egyetlen vásározó helyeként. (Az utóbbiak neve a szövegben kurzívval kiemelt.) Andice, Ancsikovan, Andrásfalva, Beharfalva, Benedekfalva, Benice, Kisbobróc, Nagybobróc, Bodafalva, Felső-, Középső- és Alsóbölcsháza, Brnice, Csem-

63 Az investigatio nem informál Borovo, Dovaló, Dusán, Huora, Luzsna, Szvinyarki, Turik, Tvarosna és Verbó vásárhelyeiről. Boca, Hibbe, Németlipcse és Rózsahegy mezővárosok bevallása csak önmagát nevezi meg a lakosok vásáros helyeként.

64 Fényes Elek adatait idézi: *Bácskai-Nagy* i. m. 221., 370.

65 *Majláth* i. m. 396.; *Bácskai-Nagy* i. m. 72.

nik, Cintszentkereszt, Csermno, *Deménfalva*, Gálfalva, Guotfalva, *Izsip*, *Jakabfalva*, *Jalóc*, *Jamnik*, *Királylehota*, Királyszentkereszt, *Kokava*, *Konszka*, *Kvacsan*, *Lazistye*, *Magyarfalva*, Motkoszentkereszt, *Nádasfalva*, *Nezitháza*, *Németporuba*, *Okolicsna*, *Kisपालुग्या*, Nagypalugya, *Paucsinalehota*, Pálfalva, Parisháza, *Plostinillanó*, *Porubka*, *Pothurnya*, *Pribillina*, Alsó- és Felsőrasztoka, *Stószháza*, *Szelesporuba*, *Szentandrás*, *Szentivány*, Szentkereszt, Szentmária, *Szentpéter*, Szielnice, *Szmreccsan*, Szokolcs, Tarnóc, *Vavrišso*, *Vichodna*, Vidaföld, Vitalisfalva, Zaar.

Második helyen 14 falu bevallása említi *Liptószentmiklós piacát, vásárát*: *Benyusháza*, Bertelenfalva, Bobrovník, Dubrava, *Fiacsice*, Hliník, Hosszúrét, Hutty, *Jánosháza*, Felsőmatyasóc, Nagyolaszi, Proszék, Alsó- és Felsőrasztoka.

Végül *harmadik helyen* nevezte meg vásáros helyeként a Vág-menti települést Ludrova és Tepla népe.

A 18. századra már régen elszlovákosodott *Németlipcse* ugyancsak kereskedelmi alközpont volt, mely szintén a Vág vízi útjának és a Vág melletti kereskedő útvonalnak köszönhette jelentőségét. Nem csupán a Szepesség és Zsolna irányában, hanem – Rózsahegyen, Kubinon, Tordasinon és Trsztenán át – Galícia felé is kapcsolatok gyűjtőpontja volt.⁶⁶ Németlipcse öt országos vására és hetipiacai 58 település lakosságát vonzották a 18. század közepén, osztozva a vonzáskörzeten Liptószentmiklóssal és – kisebb mértékben – Rózsahegyvel is.⁶⁷

Első helyen nevezte meg *Németlipcse* vásárát az alábbi 22 település bevallása: Bertelenfalva, Bessenyořfalva, Bobrovník, Dubrava, *Fiacsice*, Hliník, Ivachnofalva, *Jánosháza*, *Kelecsin*, *Királylubella*, *Körmes*, *Középsőmalatin*, Lucsky, Madácsan, *Alsómalatin*, *Felsőmalatin*, *Nemeslubella*, *Kisolaszi*, Nagyolaszi, Patak, Nagyselmec, *Szentmihály*.

Második helyen – főleg Liptószentmiklós relatív közelsége miatt – több, összesen 29 falu népe említi bevallásában Németlipcse sokadalmait: Ancsikovan, Beharfalva, Nagybobróc, Felső-, Középső- és Alsóbölcsháza, Brnice, Cinszentkereszt, Csermno, Fejérpatak, Gálfalva, Guotfalva, Kelemenfalva, Királyszentkereszt, Lazistye, Liskova, Ludrova, Motkoszentkereszt, *Nezitháza*, Nagypalugya, Parisháza, Sóssó, Szentkereszt, Szentmária, Szielnice, Szokolcs, Tarnóc, Tepla, Vidaföld.

Harmadik helyen szerepel *Németlipcse* 7 falu bevallásában: *Benyusháza*, Kisbobróc, Hosszúrét, Hutty, Felsőmatyasóc, Pálfalva, Proszék.⁶⁸

Liptó vármegye gazdasági forgalmának – jelentőségében is – harmadik csomópontja *Rózsahegy* mezővárosa, melynek földrajzi energiái lényegében hasonlóak Liptószentmiklóshoz és Németlipcséhez. A Turóc, Zólyom, Árva és Szepes megyék, nem utolsósorban a galíciai utak itt futottak össze, de hozzájárult a mezőváros élénk forgalmához az is, hogy a Revuca itt ömlik a Vágba.⁶⁹

Rózsahegy évi 4 vásárát és csütörtöki heti piacait a 18. század derekán 23 lip-tói falu népe kereste fel. Első helyen látogatta az alábbi 15 település lakossága: *Csernova*, Fejérpatak, Gombás, *Hroboltova*, Kelemenfalva, Komjátna, *Lazej*, *Likauka*, Liskova, Ludrova, *Kisselmec*, Sóssó, *Szentmárton*, Tepla, *Vlkolinec*.

66 *Bácskai-Nagy* i. m. 63.

67 *Udvari István* 1991. 301.

68 Liptószentmiklós és Németlipcse piaca, vására több település népe számára szinte azonos jelentőségű volt. Az egyik vagy másik prioritása lényegében a földrajzi távolság, illetve az út leírásában megfogalmazódik.

69 *H. E.* 1867. 385.; *Jancsik* i. m. 496.; *Bácskai-Nagy* i. m. 49., 298., 352.

Második helyen 8 falu bevallása említette Rózsahegy mezővárosának piacát, vásárát: Bessenyőfalva, Ivachnofalva, Lucsky, Madácsan, Patak, Revuca, Nagyselmec.

Tarnóc, a kamarai mezőváros még az eddig említett, önmagukban szekunder jelentőségű kereskedelmi központokhoz viszonyítva is kis forgalommal, jelentéktelen központoszeressel bírt. Az évi 5 alkalommal tartott sokadalmát összesen 13 település bevallása említi vásárhelyeként.

Első helyen az alábbi 6 falu említi, de egyetlen vásárhelyként egyik sem: Be nyusháza, Hosszúrét, Hutty, Felsőmatyasóc, Proszék, Szentmária. *Második helyen* szerepel *Tarnóc*, Kisbobróc és Pálfalva, *harmadik helyen* pedig Nagybobróc, Brnice, Parisháza, Szielnice és Vidaföld adataiban. De *Tarnóc* lakosai maguk is felkeresték Liptószentmiklós és Németlipcse vásárait.

Szembetűnő, hogy *Hibbe*, *Verbic* és *Bóca* mezővárosok nem szerepelnek vásáros helyként a bevallásokban, azokat csak saját lakosságuk vallotta piachelyének.⁷⁰ A Vág melletti forgalmi központ, *Liptóújjár* látogatottsága jelentéktelen volt; csupán egy falu, *Hutty* bevallásában szerepel harmadik helyen.

Az utóbbi mezővárosok kereskedelmi forgalmánál nagyobb jelentősége volt Liptó számára a szomszédos vármegyék vásárhelyeinek. Először Zólyom vármegye központját, *Besztercebányát* kell említenünk, ami a 18. század közepére, – a bányavárosok vonzaskörzetének átalakulásával –, magához vonzotta Liptó vármegye nyugati fele forgalmának egy részét.⁷¹ Az 1770-es években – az úrbéri bevallások szerint – 6 település említi *Besztercebányát* vásárhelyeként, köztük Oszada és Revuca *első helyen*, Kolinec *második helyen*, Fejérpatak, Nagyselmec *harmadikként*, Ludrova, pedig *ötödik helyen*.

A *Szepesség* felé a liptóiak intenzíven kereskedtek, bizonyos, hogy a gabona- és sóforgalom erőteljesebb árucseré közvetítője is volt (lásd alább). A XIII. szepesi várost általában nevezi meg vásározó helyeként *Vázsec*; egyetlen vásárhelyeként, konkrétan szerepel *Szepesszombat*, *Csorba* és *Teplicska* investigatiojában.

Árva megye irányába a Malatini-völgyön át Liptó egyik legrégebbi kereskedelmi útvonala vezetett.⁷² *Kubin* 5 liptói falu bevallásában szerepel: Novotty (első helyen), Komjátna (második helyen), Gombás (harmadik helyen), Ludrova (negyedik helyen), Sóssó (ötödik helyen). A galíciái útba eső *Nagyfalu* (Velicsna) és *Trsztena* egy-egy liptói falu bevallásában bukkan fel: az előbbi Komjátna bevallása (harmadik helyen), utóbbit Novottyé (második helyen) nevezi meg.

Turóc megye két mezővárosban szerepel vásáros helyként a liptóiak úrbéri bevallásában. A Vág-völgyében fekvő *Szucsánt* Gombás (második helyen) és Sóssó (harmadik helyen), forgalmas *Turószentmárton*t pedig Sóssó népe látogatta (negyedik helyen bevallva).

Összességében ki kell tehát emelnünk, hogy Liptó vármegye fassioja 11 vásárhelyről tesz említést, amelyek közül 7 kívül esik a vármegye területén. Igaz, hogy a forgalom zöme a négy belső vásárhelyen, különösen Liptószentmiklósban, Németlipcsén és Rózsahegyben koncentráldott, mégis feltűnő, hogy a vizsgált időszakban *Hibbe*, *Verbic*, *Bóca* és *Liptóújjár* oppidumok vásárai lényegében nem rendelkeztek vonzaskörzettel.

Ez önmagában is sugallja azt a – más vonatkozásokban igazolható – tényt, hogy Liptó esetében a vásári forgalomban meghatározó volt a sík vidékek gabona-

70 *Hibbe* mezővárosához: *Bácskai-Nagy* i. m. 49. Évente 5 alkalommal volt nagyvásár.

71 *Bácskai-Nagy* i. m. 82.

72 *Majláth* i. m. 386.

feleslegének értékesítése, s ennek is köszönhető, hogy a vásárhelyek az átmenő forgalom csomópontjaiban gyűjtötték össze a forgalmat. Ehhez képest a belső forgalom elhanyagolható volt, s annak zöme a hetipiacokon bonyolódhatott le.

Másutt részletesen foglalkozunk még a kérdéssel, de itt kell utalnunk arra, hogy a piac- és vásárhelyek az alkalmi bérmunka vállalásának helyszínei is voltak, s az úrbéri bevallások hangsúlyozva utalnak arra, hogy a piachelyeken a lakosok pénzt is kereshetnek: *gyalog*, illetve *kétkezi* vagy pedig *fogatos munkával*, *szekerezéssel* is.

Pénzkereseti lehetőségek

a) Háziipar: az önellátás és a csere határán

Az eddigiek jelzik, hogy a liptóiak számára a mezőgazdálkodás csupán a megélhetés egyik forrása volt, s – mint az erdővidékeken általában – a kézműves tevékenység sokféle, különböző fokon szervezett formájával egészítették ki jövedelmüket. A *jövedelem* kifejezés itt nem tévedés, hiszen a kézművesség itt túlmutat a jobbagy-paraszti üzem relatív önellátásának keretein, s a megtermelt javak, a bérmunka, a korai pénzgazdálkodás irányába mutatnak.

A kézműves tevékenységek bemutatásának sorrendje csupán a feldolgozás lehetőségeit követi, s nem jelent sem fejlődési sorrendet, sem fontossági rangsort. Bemutatása azt a kiterjedését érzékelteti csupán e munkáknak és munkavállalási lehetőségeknek, melyen belül a liptói települések népessége – lehetőségeinek megfelelően – „választhatott”, melyek révén gazdasági célkitűzéseit az egyszerű reprodukciótól a lehetséges fejlődésig megvalósíthatta. Ennek súlypontjait értelemszerűen forrásunk lehetőségei jelölik ki feldolgozásunkban. 19. századi források valóságos specializálódott falvakról tudósítanak, melyek egy-egy háziiparból élnek. Ezek meglétéről forrásunk nem szól.⁷³

a) 1. Szövő-fonó háziipar

A Felföld északi megyéiben igen jelentős háziipar alakult ki a rostnövények feldolgozására, s ez a térség a textil gyáripar 19. századi fellendüléséig termékeivel befolyásolta a sík vidékek textilkultúráját és viseleteinek alakulását is.⁷⁴ Liptó vármegye – az úrbéri bevallások szerint – a len és a kender termesztésének vegyes területe volt.⁷⁵ Bél Mátyás a 18. század 30-as éveiben feljegyezte, hogy a liptóiak – Turóc és Szepes megyékhez hasonlóan – nagy szorgalmat és hozzáértést tanúsítanak ebben a munkában, s valószínű, hogy a szövés-fonás a férfiaktól sem volt idegen munka.⁷⁶

Megjelent a rostfeldolgozás a földesúri szolgáltatások között is. Magyarfalva asszonyai robotban 2 *darab* lenfonalat fontak meg, s vásznat fehéritettek, Tepla 4-6 darab fonal fonásával, szövésével és fehéritésével tartozott urának. Vichodna jobbágyai évente 60 *font* kenderszöszet voltak kötelesek megfonni, Patak bevallása pedig

73 Vö. *Fényes* i. m. (1847) II. 155.; *Majláth* i. m. 394.

74 *Mérei Gyula* 1980. I. 382.; A vásznonfeldolgozás és -kereskedelem szlovák irodalmához: *Polonec, Andrej* 1955. 50–58.

75 A 19. század elején Liptóban több len, kevesebb kender termett. Vö. *Magda* i. m. 214.; A 19–20. században már jól elválik egymástól a domináns lentermesztés és a vegyes kender/len termesztési területe. *EAS*. 27. 23. térképlap.

76 *Bél* i. m. 207.; *Pechány* i. m. 417.

több részletet is elárul: Kubinyi Ádám jobbágyai 10 fontot fontak, 23 rőföt szőttek és fehérítettek úrdolgában, Kubinyi József és Kristóf jobbágyai pedig 4 fontot fontak, az egész telkesek 100 rőföt szőttek, s a vásznat is kötelesek voltak fehéríteni. Bizonyos, hogy a saját használaton túl – főleg gyolcsosok közvetítésével – értékesítették is a textíliát, alkalmanként a megye határain túl is.⁷⁷ Novotty úrbéri fassioja szerint lenből volt legnagyobb keresetük, melynek vetésére a legjobb körülményeik vannak, Nagyselmec bevallása pedig arról tanúskodik, hogy „vászonnal, lennel való kereskedést Besztercebányán végeznek”. Borova lakosai vallották: „Bőven és jól terem itt a len, melyet nem kevés készpénzért adnak el.”

A vászonfehérítés révén is pénzt kereshettek: pl. Zaar és Szmrecsan lakosai vallották, hogy vásznat fehéríteni szegődtek el, amiért készpénzt kaptak.

Meg kell említenünk, hogy a 18. században a lipióiak a *lenolajjal* is kereskedtek: a lenmagból préselt olajat a sütők, kővágók mellett a gyógyászatban is hasznosították.⁷⁸ Vélhetően erről tanúskodnak bevallásukban Borova lakosai, akik olaj eladásával is pénzt kereshettek.

a) 2. Famunkák

Az erdővidékeken a famunka a népesség legközönségesebb tevékenysége. Az erdőmunkák, a fakereskedelem és a -feldolgozás igazából nem is választhatók külön egymástól. A különféle faeszközök készítésének legnagyobb hatású régiója a Felföld szlováklakta erdővidéke, a fenyves erdők övezete. A természeti erők az itt élő szlovákságot évszázadokon át arra kényszerítették, hogy a Javorniky-hegység, a Kis- és Nagy-Fátra, illetve a Kárpátok nyúlványainak vidékéről elhordják faeszközeiket a sík vidékek parasztjai számára, s különféle faáruikat, háztartási eszközeiket élelemre cseréljék.⁷⁹ Liptóból a Vágon, s tovább a Dunán jutott a magyarsághoz a sokféle fatermék. A Vág és a Poprád tutajosai – a 19. században évente 20 000 tutaj építőfa mellett – favillát, gereblyét, jármot, hordót, szövőszéket, orsót, fatálat és -tányért, ládát, szuszékokat, bútorokat és dongás faedényeket szállítottak. Ezek mellett óriási tömegű zsendely, deszka és faedény kelt útra más tájak népe felé.⁸⁰ Liptón, a Vág vizén átáramlott Árva faiparának sok terméke is, ami az értékesítésben is kapcsolatot találhatott Liptó javaival.⁸¹

Az úrbéri bevallásokban elsősorban a *zsendelykészítés* szerepel a famunkák közül: ez a pénzért végzett kötelező szolgáltatások közé tartozott. *Luzsna* népe – a földesúr igénye szerint – volt köteles zsendelyt hasítani: 1000 darabért néha 1 rénes forintot, máskor 25 garast vagy 1 tallért kaptak. *Nemeslubella* bevallása tanúsítja, hogy ez a munka több volt, mint feudális szolgáltatás: elmondásuk szerint hasznuk abból van, hogy majd mindannyian zsendelykészítők, zsendely készítésére mind a vármegyén belül, mind azon kívül elszegődnek, amivel jól keresnek.

A *faedények* készítésére Németlipcse fassiojában történik utalás: bevallásuk

77 *Fényes Elek* 1847 II. 155.; *Szmrecsányi* i. m. 48–49. Teplicen, a Vág-völgyön 1767–1774 között földesúri lenfeldolgozó manufaktúra is működött. A 18. század a felföldi megyék textilkészítésének nagy felfutása. Vö. *Heckenast Gusztáv* 1989. II. 1006.; *Horváth* i. m. 60., 69–70.

78 *Bél* i. m. 207.

79 *Gunda Béla* 1940. 170.

80 *Huska, M. A.* 1972.; A 19. századi irodalomból: *Magda* i. m. 215.; *Fényes Elek* 1847. II. 271.; *Feszty Árpád* 1881. 796.; *Vág völgyi* 1858. 448. stb.

81 *Horváth* i. m. 71.

szerint erdeikben mindenféle fa volt, köztük faedények készítésére való, oly annyira, hogy még a vármegyén túl is dolgozhattak belőle.⁸²

Bár a famunkákat vizsgált időszakunkban akadályozzák az erdőket óvó rendszabályok (ld. alább), mégsem gondolhatjuk, hogy Liptóban a 18. század derekán nem lett volna közönséges és általános a famunka, ami talán éppen ezért nem szerepel külön a bevallásokban.

a) 3. Egyéb háziiparosokról

Szörványos adatokat tartalmaz az úrbéri bevallás néhány iparágról, amelyeket a háziiparok közé sorolhatunk. Vichodna bevallása közvetlenül is utal a juhászat gyapjúhasznára: a falu lakosai évente 70 font gyapjút voltak kötelesek feldolgozni földesuruk számára. Lucsky népe *durva posztót* készített eladásra, Pribilina saját szükségére készített posztóhoz, Teplicska pedig *oláh-posztó* készítésére alkalmas kallómalommal rendelkezett. A zsellérek által lakott curialis Dusan lakói – bevallásuk szerint – „fazekas és csizmadia iparral táplálják magukat”. Bizonyos, hogy a lipetői fazekasság kereskedő körzetei a 18. században kapcsolatban voltak Árva (pl. Fejérpatak) és más megyék anyagiparával; elsősorban felvevőként volt részese a vármegye a Felföld kiterjedt kerámia-forgalmának, mivel nagyobb kerámiaközpont nem működött a területen.⁸³

b) Erdőmunka: megváltozó kereseti lehetőségek

Az erdő a Felföld sokáig kimeríthetetlennek tűnő természeti kincse volt, mivel a 16–17. századig a faanyag felhasználása – észrevehetően – nem veszélyeztette a Kárpát-medence hegykeretének faállományát. A 16–17. század fejleményei a természetet minden korábbinál jobban megterhelték: a bányászat, a fűtőanyagként, alap- és segédanyagként tömegtelen fát fogyasztó manufaktúraipar (kohászat, üveg, kerámia, mészégetés, szénégetés stb.), a kereskedelem, a megváltozott léptékű háborúk, a szállítás, a fűrészmalmok és papírmalmok elterjedése mind az erdők rovására történt, megbontva ezzel a korábbi ökológiai egyensúlyt.⁸⁴ A 17–18. században már érezhető volt az erdőterület rohamos fogyása, ami nem csupán az erdőtürvények szaporodásában mérhető le, hanem visszahatott a jobbágy-paraszti életmód egészére is.⁸⁵ Magda Pál szavai jól érzékeltetik a folyamat ökonómiai következményeit: „... a Vág és Garam vizei, nem különben a Hámorok, és Huták olly sok fától megfosztották immár a sűrű erdőkkel bővelkedő Liptó, Zólyom, Trentsin, Bars, Hont, Gömör, Szepes és más vármegyéket, hogy már a nagy erdők között is négyszer, hat-szor drágább a fa, mint 50–60 esztendő előtt volt.”⁸⁶ (Bizonyára az erdőirtások következtében megváltozó vízfolyási folyamatok is sietteték a Vág szabályozásának korai kísérletét.⁸⁷

Bár Liptó vármegyében az erdőterület még a 19. század második felében is kétszer annyi volt, mint a szántóföld és a rét együtt, a vármegye monográfusa szerint az erdő teszi lehetővé a mezőgazdasági javak beszerzését,⁸⁸ s a Vág vizén még

82 Udvari István 1991. 301.

83 Čaplovičová, Zdena 1968. 87., 96.; EAS. 25. 11. térképlap.

84 R. Várkonyi Ágnes 1992. 1301–1302. Az elmúlt években a kitűnő történész több jeles tanulmányával lényegében Magyarországon is új diszciplínát teremtett: a történeti ökológiát. Vö. még: R. Várkonyi Ágnes 1992a.

85 Kolossváry Szabolcsné 1975. 37. skk.; Kósa László 1982. 17–18.; Lásd még: Tagányi i. m.

86 Magda i. m. 51.

87 Takáts Sándor 1902.; Frisnyák Sándor 1990. 55–57.

88 Szmrecsányi i. m. 38–39.

tömegével úszik az épületfa az ország belseje felé, az Investigatio adatai igazolják, hogy a 18. század derekára már megváltoztak az erdőlés korábbi lehetőségei. Gombás lakói panaszolták: három éve annak, hogy félbehagytak a tölgy- és fenyőfa eladásával, amiből korábban jelentős hasznuk volt. Kokova jobbágyai korábban fát adtak el, később már csak kidőlt vagy száraz fát értékesíthettek, utóbb az erdőhivatal teljesen tiltotta őket a fakereskedelemtől. De különösen tanulságos Németlipcse curialis oppidum adata: 1770-ben káraik között említik, hogy a bányakamara elvette a városi erdők egy részét, vele a favágás és az erdei szénakaszálás jogát is. Ugyanakkor taxát vagy dézsmát kell fizetniük a más vármegyékbe leúsztatott fa után is, amit korábban nem fizettek, mert privilégiumuk szerint a fát helyben vagy más vármegyében szabadon eladhatták.⁸⁹ Ludrova jobbágyai tűzifát saját szükségükre szabadon vághattak a rózsahegyiekkel közös erdőben, de eladni való fát és épületfát csak a rózsahegyi magisztrátus engedélyével szerezhettek. Mindez persze nem jelenti, hogy – megváltozott feltételek mellett – ne folytatódott volna a fával való kereskedelem. Pl. Királylubella fassioja: „Hasznunk, s pénzkeresetünk abból van, hogy egyesek fával kereskednek, mások zsindelet készítenek eladásra, míg megint mások bányászknak. Közel van Németlipcse városa, annak határában levő erdőbe elszegődnek fát vágni, szántani... Kamarai só fuvarozására is elszegődnek.” Ugyanakkor voltak falvak, amelyek a tűzi- és épületfa teljes hiányáról panaszkodtak (Andice, Benice, Jánosháza stb.) Vidaföld arról panaszkodott, hogy vesszön kívül semmiféle fája nincs.

Az erdőmunka a liptóiai egyik fő jövedelemforrása, amiben összekapcsolódik a robotszolgáltatás, illetve annak pénzért végzett formája, valamint a napszámos munka. Az erdő éppen abban az időszakban ad munkát, amikor a mezőgazdálkodás amúgyis szünetel: Liptóban október közepétől április közepéig teljesen, de a vetés után és a nyár közepén is rövidebb időre.⁹⁰ A mintegy 30 falu bevallásában szereplő gyalogmunka, kézimunka is gyakran az erdőn végzett favágást, fahordást, hánccsólást jelenti, de pénzt kereshettek a fa hasításával, aprításával, tűzifa hordásával is. Liptón kívül, ahol Dubrova, Németlipcse, Liptóújvár erdei igényelték a legtöbb munkaerőt, eljártak a liptóiai fát vágni a Zólyom megyei *Ispán-völgybe* (pl. Revuca jobbágyai) és Árva megyébe is (Szvinyarki lakosai). A favágás mellett – mind robotban, mind berben – deszkát, zsindelet készítenek, szarufát és különböző méretű gerendákat faragnak, s más különféle fatárgyakat állítanak elő. *Oszada* bevallásában az alábbi famunkák szerepelnek: 6 öl fát adott a község a földesúr konyhájára; 1000 deszkát adtak évente, s azt (a Vágon) lebocsátották Rózsahegyre; a község az urasági erdőben közösen elkészített és Rózsahegyre szállított 30 gerendát (szálfát), 3 szekér deszkát, 300 darab abroncsot; 100 öl fát vágta és juttatta el közösen a Vághoz; pénzért rönkfát készítettek a földesúrnak.

A fogatosok munkájában is összekapcsolódott a robot és a pénzért végzett fuvarozás. Számos falu bevallása tanúsítja, hogy igavonó marhával pénzért hordják ki a fát az erdőből, szállítják azt a földesúri raktárakban, illetve a Vág vizéhez, vagy a Vágtól a depositoriumokba. Szentmárton fassioja tartalmazza, hogy – a rossz út miatt – 6 marhát befogva szállították a rönkfát a liptóújvári uradalomból Rózsahegyre. (A hatos marhafogatokra másutt is történik utalás.) Ugyanakkor pl. Besenyőfaluban a 1/2 telkes jobbágy 10 szálfát volt köteles robotban a Vághoz fuvarozni.

89 Udvari István 1991. 302.

90 Szmracsányi i. m. 39.

c) Korai „kétlakiság”: jobbágyok a bányák és ipari üzemek szolgálatában

A táji adottságok, a természeti javak, nem utolsósorban a gyenge eltartó képesség hatására kialakult relatív túlnépesedés a liptói jobbágyokat is nagy számban kapcsolta be a bányák és az ipar szolgálatába. Többségük persze mindig is paraszt maradt, s állandó vagy – jobbra – időszakos munkahelyén ugyanazt a segédmunkát, favágást, fuvarozást végezte, mint saját falujában, mégsem lehet kétséges, hogy a kettős foglalkozás kihathatott az életmód, a műveltség és a mentalitás egészére. Ez a réteg is differenciált azonban, ez az úrbéri bevallásokból is kihüvelyezhető, s egy része csak alkalmi munkákat, szállítást végez, vagy az értékesítésben vesz részt, másik része pedig – főleg a zsellérek – lényegében elszakad a mezőgazdálkodástól. Bizonyos azonban, hogy a 18. században az északi megyék mezőgazdasági területe irításokkal már nem bővíthető tovább, s csak a kézművesség, bánya és ipar, illetve az elvándorlás jelentik a kitörési pontokat. Ráadásul a bányászat, ipar, sőt – mint fentebb jeleztük – az erdő is változó feltételeket biztosít: részben a nyersanyagbázis, illetve az állomány kimerülése, részben pedig a kamarai gazdálkodás új célkitűzései szerint.⁹¹

Az erdőknél és a famunkáknál maradvá, először a *fűrészmalmokra* kell utalnunk. Liptó sebes vizei kiválóan alkalmasak működtetésükre, s a bevallások azt sejtetik, hogy a lisztőrő malmok mellett majd mindenütt fűrészek is működtek. Németlipcsén – mezőváros tulajdonában levők mellett – 7 fűrészmalom volt a *polgárok* kezén, akik évente 10–12 rénes forintot fizettek a városnak.⁹² Rózsahegy fassioja elég árnyaltan adatozza témánkat, ezért ezt részletesen idézzük.

„1. A városban bentlevő malom után a fűrészszel együtt a molnár 100 rénes forintot fizet a városnak, a tanítónak 12 véka gabonát, ezen kívül egy véka búzát osztára.

2. A Csutkova patakon levő malom a fűrészszel együtt 35 rénes forint hasznot hoz.

3. A *ludrovai* malomból a rózsahegy templomot 1 forint 30 dénár illeti, a rózsahegy magisztrátust 1 forint 50 dénár illeti.

4. A *vkolinci* malomból a rózsahegy templomot 1 forint 50 dénár illeti, a rózsahegy magisztrátust 1 forint 25 dénár illeti.

A fenti malmok melletti fűrészeken kívül van 4 fűrészünk, melyek évi 120 forint 60 dénár hasznot hoznak.”

A fűrészmalmok bizonyára nem koncentráltak jelentős munkaerőt: a szállítás, anyagmozgatás legfeljebb néhány ember munkáját igényelhette.

Hasonlóan nem kell sok munkaerőt feltételeznünk a fafeldolgozás másik új iparága, a *papírgyártás* szolgálatában. Vizsgált korszakunkban Rózsahegyén működött „papírgyár”, évi 70 forint hasznot adva a városnak, valamint *Németlipcsén*. Ez utóbbi papírmalom 1770-ben egy polgáré volt, aki a papírok egy részével adózott az oppidumnak.

Nagyobb hagyományú és jelentőségű volt Liptó *bányászata*. Az ásványi kincsek kitermelését ezen a vidéken is német (szász) bányászok honosították meg, akiket a 12. században a Szepességből telepítettek át *Hibbe* és *Bocabánya* környékére, a megye keleti részébe. Liptó nyugati területére Zólyom és Bars vármegyéből érkeztek németek, akik *Rózsahegy*t és *Németlipcsét* alapították, s – a szászokhoz hasonlóan – elszlávosodtak a 15–16. században. *Borova*, *Hutti*, *Novotty* és *Szvinyarka*

91 Horváth i. m.; Heckenast i. m. 985–1022.

92 Udvari István 1991. 301.

első telepesei lengyelek lehettek. (Az említettekén kívül az Árpád-kortól bányaművelés folyt Vichodna, Lubella és Dubrava területén is.⁹³)

A 18. század derekán az alábbi bányákba jártak dolgozni – a bevallások szerint – a liptóiaiak: *Dubrava, Németlipcse, Laz, Liptóújjár és Lazistye*. Németlipcse adata jelzi, hogy az úrbérrendezés idején – a királyi kamara mellett – már a mezőváros, annak polgárai, valamint idegen polgárok is bányákkal rendelkeztek. Tíznél több falu vall arról, hogy bányászkodással (is) pénzhez juthatnak a lakosai. Közülük érdemes idézni *Bocabánya* bevallását, ami rávilágít a gazdálkodás, életmód elemeire is. Fassiojuk szerint: mindannyian bányászok, napi keresetük főképpen a bányákból van. *Tejből* van fő megélhetésük: kicsi, de hasznos legelőjük van a tehenek számára, földesuruktól kénytelenek *legelőt bérelni. Gabonát egyáltalán nem vetnek*, azt drága pénzen kénytelenek vásárolni. Nem járnak el vásárra (piac bizonyára helyben van): Breznóbánya és Liptószentmiklós messze van, ott kereskedni nem tudnak.

A bányákból különféle érceket termeltek, melyekre feldolgozó ipar települt. *Rózsahegy*en (vas- és ézüstbányák) vashámor működött. *Maluzsa* vashámorral és ércolvasztó hutával rendelkezett (tótkemence, frissítőkohó, műhely), *Liptóújjár* pedig magas kemencéjével, frissítő kohójával, kovácsoló műhelyével és hámorával termelt.⁹⁴ Az utóbbinál Hibbe mezőváros, Dovaló és más környező falvak lakosai fát vágta, követ törtek, s más kiegészítő munkával jutottak némi keresethez.

A liptói erdőkre települt üvegiparra – a 18. században Bóca, Gombos, Novotty⁹⁵ –, a Borove és Hutty üvegességére forrásunkban nincs közvetlen adat.⁹⁶ De jelzi az úrbéri fassio, hogy „a lakosság nagyobb része máshonnan hozott rosszabb minőségű üveggel kereskedik”.

d) Kőmunkák: adalékok a liptói kőművesség történetéhez

A liptói falvak közül számosan specializálódtak bizonyos kézműves tevékenységekre, amely tevékenység az illető település jellegzetes karakterjegyévé vált az évszázadok folyamán. Ezek közül – *Huska M. A.* monográfiája révén – ma már jól ismerjük a *kőműves falvakat*, közülük mintegy húsznak a kőmunkája középkori gyökerű. A mesterséget – hasonlóan Magyarország más vidékeihez – talán német és olasz mesterek honosították meg a Felföldön (Lapicida, Murari), akikkel a kiegészítő, segédmunkát végző liptóiaiak is együtt dolgozhattak, eltanulva a kőmunka alapvető fogásait.⁹⁷

Bár a liptói kőművesség virágkora a 19. század második fele, amikor a budai és pesti építkezéseken nagy számban dolgoznak, de nyomaik már a 18. században is kimutathatók a barokk Bécs, Esztergom és Buda építésénél.⁹⁸

Az úrbérrendezés iratai is szolgálnak néhány adalékkal a liptóiai kőmunkájához. Magyarfalva, Zavar, Németporuba, Szentivány, Szmracsán lakosai vallják, hogy *követ törnek, követ vágna*k, amit aztán módjuk van eladni. Okolicsna bevallásában szerepel: „... kézi és gyalog munkával is pénzt keresni (van módjuk), így kötőréssel, ami nem túl nagy munkával történik, a követ Liptószentmiklóson és környékén

93 Majláth i. m. 391–392., 395.

94 Cambel, Samuel (red.) 1987. 360., 384.

95 Fényes Elek 1847. II. 155.; Veres László 1989. térkép a borító belső oldalain.

96 A 19. században Hutty lakói üvegesek voltak. Határuk semmit nem termelt a burgonyán kívül. A férfiak tavasztól karácsonyig táblaüvegekkel járták a világot, Galíciától egészen a Balti- és az Északi-tengerig. *Szmracsányi* i. m. 53–54.; *Majláth* i. m. 394.

97 *Huska, M. A.* 1968.; A szomszédos Árva megye kőmunkáihoz: *Povala, Gabriel – Prikryl, L'ubomir* 1968.

98 *Szmracsányi* i. m. 36.

készpénzért el tudják adni”. Oszada és Németlipcse bevallása *mészégetésről* tudósít, jelezve annak régebbi gyakorlatát is.

Úgy tűnik, hogy Liptóban nincs (elegendő) alkalmas kőzet malomkő készítéséhez, mert több falu népe jelzi, hogy a Bars vármegyei Geletnekről szállítják a követ a malmokhoz.

A jobbágyi robotszolgálatban is ott szerepelt a kőépítkezés. Az Oszada és Revuca területén készülő vengédfogadókhöz a falvak *iparos embert* és *fogatost* voltak kötelesek adni, fizetség nélkül. Az építkezésnél a jobbágyok követ törtek, homokot és meszet szállítottak. (A két fogadó építéséhez – bevallása szerint – Oszada 1556 szekeres és 5051 gyalog napot, Luzsna 1350 fogatos és 5051 gyalog napot, Revuca pedig 3000 fogatos és 6000 gyalog napot szolgált. Ez egészen egyszerű matematikai számítással is valószínűtlenül nagy munkaráfordítást jelentene, így adatunk önmagában nem mond sokat.)

Tanulságosabb ennél Borova fassioja, ami szerint: „Szokásban van, hogy házépítésre szegődnek el gyalogos munkákra ezen *Liptó és más vármegyékben*.” Aligha tévedünk, ha ebben már a jellegzetesen kétlaki életet élő, országos hírű liptói kőművesekre való utalást vélünk felfedezni.⁹⁹

e) *Szárzaföldi és vízi szállítás: a feudális szolgáltatás és a kisvállalkozás határán*

A fa- és más nyersanyagkivitel, a jelentős élelmiszer-forgalom, valamint az ipar kiszolgálása egyaránt fokozta a szállítás jelentőségét. A szállításban egyaránt megragadható a *jobbágyi szolgáltatás*, a *bérmunka* és a *közvetítő kereskedelem*, melyek együttesen a kisvállalkozás korai formáját körvonalazzák – főleg a szekereség tevékenységében. Liptó vármegyében azonban a keréken való szállítás mellett a javak közvetítésének sajátos lehetőségét adja a vízi szállítás, különösen a Vág vízfolyása. A kétféle közlekedés, szállítás lehetőségei, irányai, a szállított javak, nem utolsósorban a bennük részt vevő települések helyzete és lehetőségei eltérő célokat és gazdasági stratégiát tükröznek. Abban azonban egyformán hatnak vissza a liptói nép életére, hogy mobilabbá, szabadabbá teszik azok életmódját, sokféle – gazdasági és műveltségi – kapcsolatot biztosítanak számára.

e) 1. *Fuvarozás*

Az igás jószág, a fogat megszerzése nagyon fontos gazdasági tényező a jobbágy-paraszti üzemek szerkezetében, ami közvetlenül kihat annak lehetőségeire, közvetve azonban társadalmi mobilitására is.¹⁰⁰ Liptó településeinek mintegy negyede jelezte úrbéri bevallásában, hogy a fuvarozás fontos gazdasági tényező megélhetésében. Adataink – hasonlóan az állattartásra vonatkozó más forrásokhoz – még egyértelműen a szarvasmarha igaerejének dominanciáját hangsúlyozzák, többször utalva arra, hogy a mostoha útviszonyok nem egyszer a hatos fogatokat igénylik.¹⁰¹

Németporuba bevallása igazolja, hogy a fuvarosok számára egész évben adódik munkalehetőség: „Módjuk van szekerezéssel és gyalogmunkával pénzt keresni, mivel nemcsak *dohányért* és *borért* mennek az ország felsőbb részeire fuvarba, hanem télidőben a Szentiványi urak erdejében pénzért fát vágnak és kihordanak az erdő-

99 Huska, M. A. 1968.; A 19–20. század fordulóján Liptó vármegye a kőművesség és a kőfaragás egyik centruma. *EAS*. 25. 13. térképlap.

100 A Felföld fuvarosságához: Gallo, Ján 1973.; Viga Gyula 1990. 167–190.

101 A 19. század végére Liptóban a lófogatok száma már meghaladta a szarvasmarhafogatokét, jóllehet, az 1800-as évek elején a statisztikai munkák még a liptói szarvasmarha-állományt dicsérik, s gyengének minősítik a lóállományt. Összegzően: Bodó Sándor 1990. 65.

ből.” Pribilina lakói így vallanak: „Módjuk van szekerezésre szegődni. Szepes vármegyéből, Smizsánból sót, a 13 szepesi városból árpát szállítanak a liptóújvári raktárba vagy Rózsahegyre.” Liptóból fát visznek elsősorban, pl. a Szepesség felé, de az Oszada–Revuca hágó Zólyom vármegye felé is jelentős fuvaros forgalmat bonyolított, főleg Revuca, Luzsna, Oszada és Fejérpatak szekeresei révén.¹⁰² Szepesből legtöbbször sót, rezet, vasat fuvaroztak a bevallások szerint, de jelentős volt a befelé irányuló gabona-, bor- és dohányfuvarozás is. A gabonát továbbszállították eladásra Árva megyébe is. Gombás lakói azt vallják, hogy elfogatot adnak a Tátrába menő szekeresekhez, ezzel keresnek pénzt. Kétségtelen, hogy a fuvarok egy része úrdolga, de az is bizonyos, hogy emellett bérfuvarozást végeznek. Bár a bevallások csak a célfuvar fogalmazzák meg, bizonyos, hogy az oda-, illetve visszautak sem üres szekerekkel történtek. A kamara nem csupán az élelmiszert szállíttatja falvainak fuvarraival, hanem a falvak háromévente a kincstári uradalom pénzét is robotban szállítják.

Arra, hogy az országút melletti fekvés nemcsak helyzeti előny a falvak népe számára, Vichodna bevallása utal: azt panaszolják, hogy az országúton közlekedő fuvarosok rendre kárt tesznek a határukban.

A bérfuvarozás legerőteljesebb vonulatát a kamarai sószállítás jelenti. Az állami sómonopólium a sóbányák és a sóraktárak között jól szervezett forgalmat alakított ki, aminek közvetítői általában jobbágy-paraszt fuvarosok voltak. A sóraktárakból a környező vármegyék sóval való ellátása jelentős csoportoknak biztosított rendszeres pénzszerzési lehetőséget.¹⁰³

40 liptói falu bevallása egyértelműen tanúskodik a sószállításról. A szepességi *Smizsanból*¹⁰⁴ Liptóújvárra és Rózsahegyre, de egészen Árva megyéig is elvitték a sót. A Liptóújvár alatt levő sóraktár további elosztás központja volt. Hogy a sószállítás másféle fuvarral is összekapcsolódott, arra pl. Benyusháza bevallása figyelmeztet: Rózsahegyre sót fuvaroztak, onnan pedig Árva megyébe mentek tovább a Rózsahegy felrakott gabonával. Hibbe, Konzka és Jakabfalva adatai hasonlóan említik a Rózsahegy felé, Árvába megtett utakat. Bizonyos, hogy ezek a szállítási láncok folyamatosak voltak, de láncszemeinek megállapítására forrásunk nem elégséges. Likauka adata azt jelzi, hogy a sószállítás télen sem szünetelt: szánutakon, szánon egyik sóraktártól a másikig „kényelmesen sót fuvarozva pénzt keresnek”.

Számos további adatot is említhetnénk, de talán az eddigiek is igazolják, hogy Liptó táji-ökonómiai adottságai mellett a szállítás önálló gazdasági ágazat, sajátos tényező, ami nem egyszerűen kiegészítő foglalkozás, hanem egyes települések számára meghatározó „termelési” tényező. Általánosan jövedelemforrás, ami nem kis részben abból táplálkozik, hogy Liptó megye is közvetítő szerepet játszik, különösen a Szepesség és főleg Árva, kisebb részben Galícia között.

e) 2. Tutajozás

A vízi szállítás, elsősorban a tutajozás a Kárpát-medence táji-gazdasági szerkezetét talán leginkább tükröző tevékenység. A centrális felépítésű Kárpát-medence belső magját síkvidék alkotja, amelyet körkörösen vesznek körül a domb- és hegyvidékek, velük az erdőzónák. A hegykeret fája a medence centruma felé sugarasan

102 *Majláth* i. m. 378.

103 *Viga* i. m. 63–64.

104 A szepességi *Smizsanba Sóvárról* (Sáros vm.), oda pedig akár Tokajból is kerülhettek sótübök a máramarosi só útján. *Udvári István* 1992. 64–74.

betörő folyóvizek közvetítésével jutott el évszázadokon át a legnagyobb mennyiségben a fában szegény sík vidék népéhez. A térség etnikai arculatából következően a tevékenység jórészt a peremtületek nem magyar – román, ruszin, szlovák – népességének adott kenyeret, köztük az I. világháborúig a felföldi szlovákság jellegzetes népi foglalkozása volt.¹⁰⁵

A dolog lényegéből következők, hogy a tutajozás valójában kettős hasznú szállítási-kereskedelmi forma: az egyik maga a faanyag, ami egyben a szállítóeszközök anyaga, a másik pedig az a sokféle portéka, készítmény, ill. nyersanyag, olykor élelmiszer, ami a tutajok hátán úszott lefelé. Esetünkben természetesen elsősorban a Vág tutajozásáról van szó, ami évszázadokon át a lipitói nép egyik fontos kenyérkereseti lehetősége volt. (Lengyelország felé jelentős a Dunajec forgalma is.) A Vág sebes vize a téli hónapok kivételével egész évben járható volt tutajokkal, bár ősszel csak nagyobb esőzések után volt igazán alkalmas az úsztatásra.¹⁰⁶ Hradek, a Vág fehér és fekete ágának összefolyásánál fekvő település volt a tutajok egyik indító állomása, Királylehotáról már nagy talphajók úsztak a Vágon.¹⁰⁷

Az úrbírszervezés előkészítése során 36 falu népe vallotta, hogy a tutajozásból haszna, pénzszerzési lehetősége van.¹⁰⁸ Ez azonban nem azonos munkát, s vélhetően eltérő hasznot is jelentett. A legáltalánosabb munka volt az erdők kivágott fáinak a Vághoz való leközelítése: pl. Bessenyőfalun robotban minden 1/2 telkes jobbágy 10 szálfát volt köteles a Vághoz fuvarozni. A robotban kivágott fát, gerendákat, akár szarufák is úrdolgokban voltak kötelesek a vízben leereszteni. Pl. Revuca lakosai a Revuca torkolatából Rózsahegyre úsztatták a robotban kivágott fát.

A bevallások zöme gyakran arról tudósít, hogy pénzt keresnek a tutajozással, s a kamara, az erdőhivatal, illetve a földesúr által megállapított taxa szerint végzik a különféle munkákat. Vavrisso népe a Vág vizéből a lipitóújvári uradalomnak rönkfát húzott ki, amiért készpénz fizetséget kaptak. Teplicska bevallása szerint: „Módjuk van az urasági erdőben fát vágni, tutajokat, rönkfákat vágnak s a Vághoz viszik, s a vízén Liptóújvárra, az ottani raktárba szállítják az erdészlet által meghatározott taxa alapján.”

Sokkal részletesebben informál Vichodna anyaga: a tutajfát a földesúri erdőkből, az erdőhivatal által megállapított taxa szerint a lipitóújvári raktárhoz úsztatják vízén. E taxa azonban igen alacsonyan van megállapítva a kifejtett munkához képest, ugyanis, a Krivany és Tátra tövéből (alól) szállítják ki a fát.

Bérek: 1 darab 12 szálfát magában foglaló tutajért, ahol egy-egy szálfát 4 marhával, rossz út esetén 6 marhával juttatnak el a Vág vizéhez, s amely munka egy teljes napot igényel, úgy, hogy éjjel után rögtön indulniuk kell, hogy elvégezhesék a munkát, tehát egy 12 szálfás tutaj Lipitóújvárra történő leúztatásáért az erdőhivatal csak 6 rénes forintot fizet ki. A félszálfából álló tutajért, amely 14 darabot (fél szálfát) foglal magába 3 rénes forint 50 dénárt kapnak. Az „ordinális”, közönséges, egyszerű tutajért, amelybe 20 darab megy az összekötő szálfákkal együtt, 2 rénes forint 50 dénárt kapnak.

105 A teljesség igénye nélkül: *Mendöl Tibor* 1940. 66–67.; *Bulla Béla – Mendöl Tibor* 1947. 99–100.; A szlovák tutajosokról összegzően: *Huska, M. A.* 1972.

106 *Zathureczky* i. m. 118.; *Majláth* i. m. 395.; *Pechány* i. m. 414–416.

107 *Jancsik* i. m. 496.; *Magda* i. m. 213.

108 A bevallások szerint 1770 táján a tutajozással (is) pénzt keresett Bessenyőfalva, Csemic, Csernova, Fiacsice, Gombás, Hraboltovo, Ivachnofalva, Körmes, Likauka, Lucsky, Madácsan, Kisolaszi, Nagyolaszi, Kispalugya, Nagypalugya, Patak, Parisháza, Porubka, Alsó- és Felsőasztoka, Revuca, Rózsahegy, Kisselmec, Nagyselmec, Sóssó, Szentmária, Szentmárton, Szentmihály, Szokolcs, Tepla, Teplicska, Turik, Verbó, Vichodna, Vidaföld és Vrvice népe.

A szárazföldi és a vízi szállítás közötti „váltást” jelzi Hraboltova fassioja: „Ezideig a tehetősebbek fuvarozással kerestek pénzt, de mivel most az igavonó marhák megkevesbedtek, csak tutajozással keresnek.”

Nem csupán a fa úsztatása volt azonban a tutajosok haszna. Szokolcs bevallása említi, hogy hasznuk van a tutajozásból, ugyanis a községben „sok kereskedő található, akik majd mindannyian tutajoskodnak”.¹⁰⁹ Likauka: „Közel vannak a Vághoz, tutajozással kereshetnek, azaz *rezet, sôt* szállítanak *Rózsahegyre*, onnan pedig Zsolnára hajókon szállítanak, így keresnek pénzt.” Liszkova: „A Vág folyó mellett lakva tutajozással haszonra tesznek szert úgy, hogy *sôt, rezet* visznek Zsolnára, *sôt Szeredig*.”¹¹⁰ (Pozsony és Nyitra határán.)

Vrbice bevallása a famunkákra, fa háziipari készítményekre is utal, melyek tutajokon keltek útra: „E mezőváros lakói tutajozással pénzt keresnek: azaz mindenféle faáruval, deszkával, faedényekkel, lécekkal, mindenféle tutajjal útra kelnek, ezeket a kereskedők vásárolják a liptóújvári uradalomtól, és ők az alsóbb részekre viszik, szállítják alá tutajon.”

A felföldi megyék javai, tehát az épületfa mellett a sokféle faáru, nyersanyag, iparcikk stb. gyűjtőhelye Komárom volt, illetve a Duna vizén úsztak azok a tutajokon a sík vidék felé. Komáromból a szekeres gazdák keréken szállították tovább a hegyvidék javait.¹¹¹

A Vághoz közeli fekvés tehát kétségtelenül gazdasági előnyt jelentett falvaink számára. Ezért is tanulságos idézni Porubka bevallását, amiben az egyébként „tutajos” falu kárai között is említi a Vág vizét, illetve a tutajozás következményeit: „A Vág vize károsítja szántóföldjeiket, leginkább az okból, hogy a liptóújvári uradalom által két helyen épített két árok, különösen, mikor rönkfákat bocsájtanak le, elzáródik, a víz felgyűl s a falu határának part menti részeit elönti, eliszaposítja a réteket; a rönkfák a partot is károsítják.”

A folyó „összekötő” szerepén túl – mint Vrbice bevallása jelzi – nem elhanyagolható annak elválasztó jellege sem: „A Vágon levő hidat, mivel szántóföldjeik és rétjeik a Vágon túl vannak, saját költségükön nagy munkával tartják karban; ha pedig a sebes folyóvíz vagy a jég elsodorja a hidat – gyakran annak fundamentumát is –, ilyenkor újjáépítik.”

A Huska A. M. által feltárt levéltári anyag jelzi, hogy a 18. században évente kb. 2000 tutaj hozta le az építőfát az elpusztult alföldi falvak újjáépítéséhez (a 19. században a tutajok száma évente már a 20 000-et is elérte).¹¹² A sok egyéb tárgy, készítmény mellett ez önmagában is befolyásolta a sík vidék tárgyi műveltségét, miközben visszahatott a felföldi, benne a liptói nép életlehetőségeire is. A tutajozás – hasonlóan a fuvarozáshoz – pénzkereseti lehetőség, egyben az időszakos mozgás, vándorlás, útrakelés eszköze és lehetősége, az ismeretek, műveltség átadásának-átvételének lehetősége is.

Összegzés

Vizsgálatunk, valójában egyetlen forrástípus alapján nem vonhatunk le túlzottan messzemenő következtetéseket, mégis, a felföldi vármegyék úrbéri bevallásainak anyaga sajátos gazdaságszervezeti modellt látszik kirajzolni. Az európai régiókról

109 A forrásban kereskedő: *kupec*.

110 Szered: Pozsony és Nyitra vármegyék határán.

111 *Kecskés László* 1978. 186–227.

112 *Huska, M. A.* 1972. 141–162.

folyó történeti polémiák tisztázták, hogy a feudalizmus függési rendszere lényegesen különbözött egymástól Európa középső és keleti régiójában.¹¹³ Talán kisebb figyelmet kapott az a tény, hogy Közép-Európában – az egyszerűség kedvéért maradjunk csak a 18. századi Magyarországnál – is többféle módon vetődik fel a *centrum* és a *periféria* kérdése magában a gazdaságban is. A Felföld és a többi peremterület periférikus helyzetét – közvetlenül és közvetve – befolyásolta a centrális területek, főleg a Magyar Alföld és a Dunántúl betagozódása az európai gazdaság szerkezetébe.¹¹⁴ A centrum gazdasági reorganizációjának kezdetére lényegében kimerült a peremterületek erdőségének és bányászatának korábbi gazdagsága, ami ugyancsak összefüggött a birodalmi gazdaságpolitika, benne az egyes vidékek ökonomiai szerepének újragondolásával. Az erdővidékeken, a mezőgazdasági művelésre nem, vagy csak kevéssé alkalmas tájakon, legyen a földesúr kamara-, vagy magánbirtokos, lényegében árnyaltabban jelennek meg a robotszolgálat kötelezettségei, mint a földesurak mezőgazdálkodó nagybirtokain. A pénzért végzett kötelező szolgáltatás sajátos átmenet a robot és a bérmunka között, jöllehet, nem paraszt robotolót és nem bérmunkás napszámost „kapcsol össze” egymással. Az erdővidékeken, bányák, huták, hámorok körül dolgozó napszámósok, kisegítő munkások jelentős része a kötelező robotszolgálaton túl sem tud visszatérni saját birtokára, nagy részük nem tudja megoldani önfenntartását a családi üzemszervezetben: vagy az év egyik felében, vagy az egész esztendőben annál a földesúrnál – magán vagy kamarai birtokon – talál bérmunkát, amelynek egyébként robotszolgálattal is tartozik. Nem lehet persze jelen dolgozatunk feladata a formáció egészének megfogalmazása, de feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a peremterületek ezen népcsoportjai sokféle módon szereztek meg élelmiszereiket, igen korán rátértek a pénzgazdálkodásra, tradicionális műveltségük eltérő jegeket mutat a centrális zónáétól, s bizonyosan sok tekintetben sajátos, eltérő lehetett mentalitásuk is a parasztokétól. A 18. századi gazdasági fejlődés fő mozgatói az erdős felföldi megyék többségében hasonlóak voltak: a művelhető földterületet nem lehetett tovább növelni az irtásokkal sem, a relatív túlnépesedés a kézművesség fejlődésének kedvezett. A jobbágyok – a kis területű és alacsony terméshozamú gazdaságok mellett –, valamint a jelentős zsellérréteg különféle kézműves munkákat végeztek, s azok termékeinek eladásával, valamint alkalmi munkákkal jutottak a portiohoz szükséges pénzhez, s a családi üzemek reprodukciójának lehetőségéhez.¹¹⁵ A földműves-bányásziparos rétegekből épülő tagolt társadalomnak természetesen a kultúrája is tagolt – mind az előzmények, mind az életmód következtében.¹¹⁶

Nem gondoljuk természetesen, hogy ez csupán a Felföld újkori társadalmára és gazdaságára értendő: az alpi és keleti kárpáti zóna feltételei is sok tekintetben hasonlóak voltak ehhez. Azt sem állíthatjuk egyértelműen, hogy a magyar feudalizmus utolsó időszaka lenne más, mint a szomszédos népeké: részben, mert a közös államtesten belül az uralkodó osztály valójában nem különül el, részben pedig a Felföld elszlovákosodása – pl. Zólyomban vagy éppen Liptóban – erőteljes német hagyományokra épül, kifejezetten a bányászat, ipar és városi fejlődés terén.¹¹⁷ Mégis szembeűnő, hogy a táji adottságok, pl. a növényföldrajzi viszonyok határai nagy vonalakban egybeesnek a magyar–szlovák nyelvhatárral, s a régióon belül – mind

113 Szűcs Jenő – Hanák Péter 1986. Különösen 15–22.

114 Legutóbb összegzően: Hofer Tamás 1993. 15–36. Különösen 28–32.

115 Horváth i. m. 59–60.; Heckenast i. m. 1017–1022.

116 Vö. Burke, Peter 1991. 39–84.

117 Makkai i. m. 1453–1454.; Szmrecsányi i. m. 37.

gazdasági-társadalmi, mind műveltségi vonatkozásban – önálló alrégiói rajzolódnak ki a közép-európai régióknak.¹¹⁸ Az alrégiók összeműködése nem csupán eltérő gazdasági típusok – részben spontán, évszázadok alatt alakult, részben tudatosan szervezett – kontaktusa, de különböző népek érintkezései és gazdasági egyenlőtlenségek kiegyenlítődései törekvése is. (Az utóbbinak máig ható jelentősége van az új típusú közép-európai gazdasági együttműködés konstrukciójában.)

Mindez persze messze vezet eredeti célkitűzéseinktől és forrásunk adta lehetőségeinktől. Figyelmeztet azonban arra a – modern történeti néprajz által hangoztatott – tényre, hogy a történeti adatok a fejlődés, illetve annak állomásai megrajzolásának eszközei, s nem alkalmasak a mai vagy közelmúltbeli néprajzi kép visszatükrözésére.¹¹⁹

A 18. század, vagyis vizsgált időszakunk tágabb időkerete, a felföldi megyék, s Liptó gazdasága és népessége számára is sajátosan átmeneti periódus. (Nem mint-ha minden időszak nem jelentene átmenetet a megelőző és következő korszakok között.) A magyar Alföld török utáni újjáépítése vákuumot jelentett a Felföld népessége számára, amiben a mostoha körülmények között élő, kis és gyenge adottságú telken/töredék telken gazdálkodó, az Alföldre vélhetően nem teljesen ismeretlenül tekintő szlovák (és más nemzetiségű) gazdasági helyzetének jobbra fordulását remélhette. (A sík vidéki mezőgazdasági munka és az áttelepülések között egyértelmű kapcsolat mutatható ki.) Ugyanakkor a centrális terület gazdasági reorganizációja minden korábbinál nagyobb tömegben igényelte a Felföld, illetve a hegykeret fáját, ami – egy időre – az otthon maradók számára is jobb gazdasági kondíciót biztosított. Ez utóbbi azonban közvetlenül járult hozzá a fa árának emelkedéséhez és az erdővédelem szigorodásához, ami nem csupán összességében a gazdasági kitérési lehetőségeit, hanem – hosszabb távon – a hagyományos munkalehetőségeket is rontotta (bányák, vasipar, üveggyártás). Úgy véljük, hogy – adataink alapján – Liptó megye gazdasági „kiterjedését” a 18. század derekán ebben a „mezőben” kell kijelölnünk. Hozzátevé persze, hogy az egyes falvak eltérő helyi és helyzeti energiái itt végletesen eltérő lehetőségeket jelenthettek. Egészében bizonyosan romlott a megye megtartó ereje, ami gazdasági, népességi változásokat indukált a 18. század elején, derekán, bár nem olyan nagy mértékben, mint pl. a szomszédos Árva vármegye esetében.¹²⁰

A gazdálkodás szerkezete alapvetően befolyásolta a társadalmi mobilitást is. Az előző fejezetekben jelzett tevékenységek bizonyára erősítették a mezővárosi „polgárrá” válás igényét, s aligha véletlen – mint erre pl. Rózahegy bevallása utal –, hogy a polgárrá fogadást az oppidum 2-3, olykor 4 rénes forint lefizetéséhez köti, túl az egyéb kötelezettségeken. Ugyanakkor persze a mezőváros másfajta műveltségi lehetőséggel bír, mint vallják: „A piarista atyáknak van itt egy iskolája, ahol a gyermekeink tanulhatnak, sőt máshonnan is járnak ide.” Más vonatkozásban persze a távolság, valamint a megye gazdasági szerkezete gátolja is a lokális centrumok kialakulását, s azokra valódi esélyt csak a helyi és helyzeti energiák összegződése adhattott. A 18. századi Liptóban a szárazföldi és vízi utak találkozása, a lokális gazdasági-közigazgatási centrumot is jelentő uradalmi (főleg kamarai) központok a leginkább koherens tényezők a mezővárosi fejlődésben, vélhetően kevésbé, mint a piac-központi funkciók.

118 Cholnoky Jenő é. n.; Kádár László 1943. 76–78.; Fodor Ferenc 1928. 347–386.; Fodor Ferenc – Teleki Pál – Cholnoky Jenő 1928.; Paládi-Kovács Attila 1984. 61–73.

119 Vargyas i. m. 5–8.; Paládi-Kovács im m. (1993) 7–13.

120 Siráczky i. m. (1985) 39–44.

Forrásunk a népi műveltség részleteinek állapotát nem világítja meg, bár nyilvánvaló, hogy a 19. században megszorodó források, nem utolsósorban az elmúlt évszázad kulturális arculatát bemutató néprajzi publikációk a kutatásban elég markáns képpé állnak össze a lipitói szlovákság két évszázaddal korábbi műveltségéről.

Fontos azonban még – erre forrásunk kitűnően megfelel –, a vármegye, illetve népessége kapcsolatrendszerére, táji-gazdasági-műveltségi kontaktusára kitérnünk. Liptó kapcsolatrendszerét, egyben gazdasági-műveltségi jellegét alapvetően befolyásolta, hogy nem közvetlenül érintkezett más jellegű, más adottságú tájakkal. A sík vidék felé csupán más megyék, főleg Zólyom – a Garam völgyén tovább – és Szepes közvetítésével tartott kapcsolatot, ugyanakkor maga is közvetítő szerepet játszott: főleg Árva, kisebb mértékben Trencsén, Túróc és – a közelesen felosztásra kerülő – Lengyelország felé. A fő közlekedő folyosó a Vág-völgy –, ami Kubinba éppen úgy elvezet, mint Zsolnára –, a Dunáig már csak sok gazdasági „áttétellel”. A Vág-völgy gyűjti össze a vármegye javait, s adja tovább a fölösleget más tájak népe felé. Ugyanakkor ide érkeznek más vidékek javai, s az oldalvölgyeken terítődnek szét a megye lakosságához. A fentebb már taglalt gazdasági-piaci vonatkozásokon túl ez mindenekelőtt azt jelentette, hogy a lipitói nép a 18. században már csak a szlováksággal, északi irányban – kisebb részben – a lengyelséggel volt állandó kontaktusban. (A korábbi évszázadokban ez a helyzet eredményezte a németiség, a magyarság, más vonatkozásban a lengyelség asszimilációját is.) A 18. századi Liptó a hegyvidéki szlovákság egyik karakteres megyéje volt. Mint a bevezetőben jeleztük, elsődleges célunk azonban nem a szlovákság 18. századi életmódjának, népeletének bemutatása volt, hanem a Kárpát-medence egyik peremmegyéjének, rajta keresztül a centrum és a periféria kérdésének, illetve bizonyos részleteinek feltárása.

IRODALOM

Ábrai Károly

1863. A koritniczai fürdő. Fővárosi Lapok, 191–192.

Balassa Iván

1985. Az aratómunkások Magyarországon. Budapest

Bácskai Vera–Nagy Lajos

1984. Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest

Bél Mátyás

1984. Magyarország népeinek élete 1730 táján. (Válogatta és sajtó alá rendezte *Wellmann Imre.*) Budapest

Bodó Sándor

1990. A magyar paraszti termelés igaerejének története. Debrecen

Bulla Béla–Mendöl Tibor

1947. A Kárpát-medence földrajza. Budapest

Burke, Peter

1991. Népi kultúra a kora újkori Európában. Budapest

Cambel, Samuel (red.)

1987. Dejiny Slovenska II. Bratislava

Cholnoky Jenő

é. n. Hazánk és népünk egy ezredéven át. Budapest

Čaplovičová, Zdena

1968. Hrnčiarska výroba na Hornej Orave v 17–20. storočí. Zbornik Oravského múzea 1. 86–100.

Danyi Dezső–Dávid Zoltán

1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest

EAS. = Etografický Atlas Slovenska. Bratislava, 1990.

Faľtanová, Lubica

1978. Sezónna migrácia poľnohospodárskych robotníkov. Slovenský národopis, 73–82.

F. E.

1867. A likavai várrom és a rózsahegy várkastély Liptó megyében. Vasárnapi Újság, 384–385.

Felhő Ibolya (szerk.)

1970. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Dunántúl. Budapest

Feszty Árpád

1881. Talpas tótok. Vasárnapi Újság, 796.

Fényes Elek

1836–40. Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, I–VI. Pest

1847. Magyarország leírása, I–II. Pest

1851. Magyarország geographiai szótára. Pest

Fodor Ferenc

1928. A trianoni szerződés földrajzi megvilágításban. In: Igazságot Magyarországnak, 347–386. Budapest

Fodor Ferenc–Teleki Pál–Cholnoky Jenő

1928. Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. Budapest

Frisnyák Sándor

1990. Magyarország történeti földrajza. Budapest

Fügedi Erik

1966. Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. Agrártörténeti Szemle VIII. 313–331.

Gallo, Ján

1973. Príspevok k dejinám furmanstva v Gemeri. Gemer 1. 67–90. Rimavska Sobota

Gunda Béla

1940. Szlovák népi kapcsolatok a Garam és Ipoly menti magyarsággal. Földrajzi Zsebkönyv, 170–174. Budapest

1989. Világjáró vengerecek. In: A rostaforgató asszony, 199–226. Budapest

Heckenast Gusztáv

1989. Bányászat és ipar. *Ember Győző–Heckenast Gusztáv* (főszerk.): Magyarország története 1686–1790. 627–640., 985–1022. Budapest

Hofer Tamás (szerk.)

1984. Történeti antropológia. (Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai.) Budapest

1993. A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre. Népi kultúra – Népi társadalom XVII. 15–36. Budapest

Hoffmann Tamás

1963. A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztlakosságában. Budapest

1975. Mezőgazdaság és társadalom. In: Néprajz és feudalizmus, 85–119. Budapest

Horváth, Pavel

1971. Remeslo a obchod na Orave v 18. storočí. Zborník Oravského Múzea. 2. 57–73.

Huska, A. Miroslav

1968. Liptovský murári. Liptovský Mikuláš

1972. Slovenskí pltníci. Martin

Jancsik Ede

1861. Pestről a középponti Kárpátok felé és vissza. Vasárnapi Újság, 495–497., 595–597.

Kádár László

1943. A magyar ember a magyar tájban. *Bartucz Lajos* (szerk.): A magyar nép, 69–90. Budapest

Kecskés László

1978. Szekeres gazdák. In: Komáromi mesterségek, 186–227. Bratislava

Kniezsa István

1934. A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás magyar kapcsolatai. *Ethnographia* XLV. 62–73.

Kolossváry Szabolcsné

1975. A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése. *Kolossváry Szabolcsné* (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon, 15–79. Budapest

Korabinszky, J. M.

1786. Geographisch-historisches und Produktenlexicon von Ungarn. Pressburg

Kosáry Domokos

1980. Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest

Kósa László

1982. Ember és táj. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére, 15–20. Debrecen

Kowalska-Lewicka, Anna

1969. Die Milchwirtschaft in den Polnischen Karpaten. *Földes László* (red.): Viehwirtschaft und Hirtenkultur, 696–705. Budapest

Lexicon universorum Regni Hungaricae locorum populorum... anno Domini 1773. Budapest, 1920.

Magda Pál

1819. Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest

Majláth Béla

1877. Liptó megye őstermelése, adó, ipar és kereskedelmi viszonyai. Budapest

1899. Liptó megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben XV. 373–396. Budapest

Majtán, Milán

1972. Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava

Makkai László

1985. Tájak és népek. *R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Magyarország története 1526–1686. 1425–1460. Budapest

Márkus Mihály

1964. A magyar szarvasmarha az Alacsony-Tátrában. *Ethnographia* LXXV. 467–470.

Mendöl Tibor

1940. A Felvidék. Budapest

Mérei Gyula (főszerk.)

1980. Magyarország története 1790–1848. Budapest

Paládi-Kovács Attila

1979. A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest

1984. Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. *Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, 61–73. Miskolc

1991. A történeti források szerepének változása a magyar néprajzban. *Ujváry Zoltán* (szerk.): Történelem, régészet, néprajz, 125–133. Debrecen

1993. A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest

1993a. Bevezetés. *Szilágyi Miklós* (szerk.): Népi kultúra Magyarországon a 18. században, 7–13. Népi kultúra – Népi társadalom XVII. Budapest

Pechány Adolf

1899. A felső-magyarországi tótok. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. V. 397–423. Budapest

- Podolák, Ján*
 1967. Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier. Bratislava
 1992. Die traditionelle Schafhaltung in der Slowakei. Debrecen
- Polonec, Andrej*
 1955. Organizácia obchodného života hornooravských plánníkov. Slovenský národopis, 49–83.
- Povala, Gabriel–Prikryl, V. Ľubomir*
 1968. Kamenárstvo v okolí Dolného Kubína. Zborník Oravského Múzea 1.101–119.
- Rebro, Karol*
 1959. Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravi Jozefa II. Bratislava
- Sebők László*
 1990. Határokon túli magyar helységnévtár. Budapest
- Sirácky, Ján*
 1985. Dlhé hladanie domova. Bratislava
- Soós Imre*
 1941. Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron
- Szabó Dezső*
 1933. A magyarországi úrbérendezés története Mária Terézia korában, I. Budapest
- Szmrecsányi Arisztid*
 1888. Liptó megye. Megyei monográfiák I. kötet II. Budapest.
- Szűcs Jenő–Hanák Péter*
 1986. Európa régiói a történelemben. Előadások a Történettudományi Intézetben 3. Budapest
- Tagányi Károly*
 1896. Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest
- Takács Péter*
 1991. Urbéresek vallomása Szabolcsban – 1772. Budapest
- Takács Péter–Udvari István*
 1989. Adalékok a 18. századi zempléni vásárok és a vásározó zempléni lakosok történetéhez. HOMÉvk. XXVII. 359–381.
 1990. Adalékok Abauj vármegye 18. század végi vásáraihoz és az Abauj megyei lakosság vásározási szokásaihoz. HOMÉvk. XXIX. 195–207.
 1992. Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez. Nyíregyháza
- Takács Sándor*
 1902. Kísérlet a Vág hajózhatóvá tételére, 1713. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.
- Tálasai István*
 1955. Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945–1955). Ethnographia LXVI. 5–56.
- A Tatra-vidék lakosai. Hazánk s a külföld 1865. 616–618.*
- Udvari István*
 1988. Adatok Hegyalja és a zempléni szlovák, valamint ruszin falvak kapcsolatainak történetéhez. *Bencsik János–Viga Gyula* (szerk.): a hegyaljai mezővárosok történeti néprajza, 48–60. Miskolc
 1991. A Mária Terézia-féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Adatok a szlovák nép gazdaság- és társadalomtörténetéhez. Nyíregyháza
 1992. Sáros vármegye jobbágynépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. (Adatok a sószállításról.) Tokaj és Hegyalja VII. 64–74. Miskolc
- Udvari István–Viga Gyula*
 1993. A javak cseréje, munka és vándorlás Sáros megyében a 18. században. Népi kultúra – Népi társadalom XVII. 165–200. Budapest
- Vargyas Lajos*
 1960. Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? Néprajzi Értesítő XLIII. 5–20.

Vágvölgyi

1858. Vrickói nép. Vasárnapi Újság, 447–448.

Vályi András

1796–99. Magyarországnak leírása I–III. Buda

R. Várkonyi Ágnes

1992. Pelikán a fiaival. Budapest

1992a. Történeti ökológia és a művelődés históriája. Magyar Tudomány 11. szám 1296–1309.

Veres László

1989. Magyar népi üvegek. Miskolc

Viga Gyula

1981. Népi kecsketartás Magyarországon. Miskolc

1990. Árucsera és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen–Miskolc

Wellmann Imre

1989. Mezőgazdaság. *Ember Győző–Heckenast Gusztáv* (főszerk.): Magyarország története 1686–1790. 507–526., 931–984. Budapest

Zathureczky János

1899. Vázlatok a lipitói tótság néprajzából. Ethnographia X. 114–124.

AM RANDE DES KARPATENBECKENS

ZUR HISTORISCHEN ETHNOGRAPHIE DES KOMITATS LIPTÓ IM 18. JAHRHUNDERT

Das Komitat Liptó (dt.: Liptau) war eines der am nördlichsten gelegenen Komitate im historischen Ungarn. Die Grenzlinien dieser in ihrer Gestalt beinahe einem regelmässigen Quader ähnelnden Verwaltungseinheit verliefen nahezu exakt von Westen nach Osten und von Norden nach Süden.

Das Liptó des 18. Jahrhunderts war einer der typischen Bereiche für das Slowakentum aus dem Bergland. Die Urbarialregelung unter Maria Theresia erstreckte sich auch auf 124 Siedlungen des Komitats Liptó. Die Aussagen, Fassionen, von Seiten der Bauern, die zur Vorbereitung eben dieser Urbarialreglung aufgezeichnet worden waren, bilden die Hauptinformationsquellen für die vorliegende Arbeit. Dorf für Dorf sind aufgrund der Urbarialgeständnisse die verschiedenerelei Verhältnisse und Beziehungen festgehalten und widergespiegelt, die von den einzelnen Kommunen realisiert wurden. Die geographischen gegebenheiten nahmen natürlich einen starken Einfluss auf das Leben der Bevölkerung im Komitat Liptó.

Aus den Bauernfassionen geht eindeutig hervor, dass die Landwirtschaft nur einen der Pfeiler für die Einwohnerschaft des Komitats Liptó ausmachte. Ihr täglich Brot verdienten die Menschen hier in den ausgedehnten Wäldern, durch die reichen Mineralvorkommen bzw. durch deren Verarbeitung in der Industrie, durch Fuhrunternehmen, Flösserei und Saisonarbeit.

In der vorliegenden Arbeit werden drei umfangreichere Themen beleuchtet.

1. Einkunftsquellen für die Leibeigenen von Liptó

Wie allgemein in den bergigen Gegenden von Oberungarn so war auch in Liptó eine gemischte Landwirtschaft, unterschiedliche Tätigkeiten in verschiedenen Bereichen, charakteristisch für die Leibeigenenhaushalte. Hier sei bemerkt, dass das Komitat sich mit den grundlegendsten Getreidesorten nicht selbst versorgen konnte. Es bildete sich ein ganz besonderes Gefüge zwischen der Produktion von Lebens-

mitteln, ihrem Handel sowie ihrem Transport heraus, durch welches die einwohnerschaft von Liptó in Verbindung zur Grossen Ungarischen Tiefebene und zu den Bergbaustädten geriet. Mit der Produktion von Lebensmitteln ist auch die Herstellung von Getränken sowie deren Umsatz verbunden. In den Aussagen ist auch die Rede von Schnapsbrennereien und Bierbrauereien. So gab es zum Beispiel in den Gemeinden *Párisháza Csernova* und *Ludrova* bedeutendere Brauereien. Die henschäftliche Bierbrauerei musste von den Leibeigenen abgeleistet werden. Das Bergland von Liptó war ein charakteristisches Gebiet für das Hirtentum der Slowaken. Der von uns hier untersuchte Zeitabschnitt stellte auch in der Forstnutzung wie in der Waldweidung einen neuen Anfang dar. Unsere Angaben zeigen eindeutig, dass die Leibeigenen für ihre Quartiere im Bergland den Grundbesitzer mit Käse bezahlen mussten. Unsere Quellen weisen auch darauf hin, dass man schon damals bei der Viehhaltung in Liptó, insbesondere bei der ausgedehnten Schafzucht, Weideweidung zusammen mit Heuzufütterung anwendete.

2. Markt und Märkte im Wirtschaftsleben

Unter den 124 Siedlungen, die von der Urbarialregelung erfasst worden waren, gab es 54, deren Einwohnerschaft zu einem einzigen Markt zogen. Die Dorfbewohner von 37 Siedlungen besuchten zwei Märkte: und nur die von 19 Siedlungen suchten drei verschiedene Marktorte auf. Von zwei Siedlungen wurden fünf Marktorte genannt. In den Fassionen aus dem Komitat Liptó wurden elf Marktorte gezählt, von denen sieben ausserhalb der Komitatsgrenzen lagen. Zu den wichtigsten Marktorten zählten: *Liptó-Szentmiklós* (wurde von 78 Liptóer Siedlungen aufgesucht); *Németlipcse* (wurde von 58 Liptóer Siedlungen aufgesucht); *Rózsahegy* (wurde von 23 Liptóer Siedlungen aufgesucht); *Tarnóc* (wurde von 13 Siedlungen aufgesucht.) Die Jahr- und Wochenmärkte waren auch Plätze, an denen sich die Leibeigenen zu Gelegenheitsarbeiten verpflichten konnten. In den Urbarialfassionen gibt es den betonten Hinweis, dass die Einwohner in den Marktorten die Gelegenheit hatten, sich durch ihrer Hände Arbeit oder Anspanndienste Geld zu verdienen.

3. Verdienstmöglichkeiten

Den Fassionen zufolge wurden im Komitat Liptó sowohl Leinen als auch Hanf angebaut. Die Faserverarbeitung zählte unter anderem auch zu den Frondienstleistungen. Was die Holzarbeiten betrifft, so wird in unseren Quellen vor allem die Herstellung von Holzschindeln genannt, doch es gibt auch Angaben zur Herstellung von Holzgeschirr. Eine der Haupteinkunftsquellen für die Liptóer war die Forstarbeit. Hier verbanden sich Frondienstleistungen bzw. deren Verrichtung für Geld sowie Tagelöhnerarbeit. Auch bei den Fuhrleuten (Anspanndienste) traten Frondienst und Arbeit für Geld nebeneinander auf. Eine weitere Verdienstmöglichkeit bedeutete die Tatsache, dass die Leibeigenen von Liptó sich oft für Arbeiten in den Bergwerken und in der Industrie verpflichteten.

Weitere Angaben liefern die Schriften aus der Urbarialregelung auch über die Steinarbeiten der Liptóer. Feudale Dienstleistungen und Kleinunternehmen fanden sich auch bei den Fuhrunternehmen und bei der Flösserei, die beide oft in Verbindung mit dem bäuerlichen Handel standen. Das Hauptprofil bei den Lohntransporten bildete der kameralistische Salztransport, von dem 40 Liptóer Dörfer berichteten. Im Verlauf der Urbarialregelung sagten 36 Dörfer aus, dass die Flösserei für ihre Einwohnerschaft als Verdienstmöglichkeit von Nutzen sei.

In der Zusammenfassung dieser Studie wird nach einem Zusammenhang innerhalb der wirtschaftlichen Entwicklung zwischen den zentralen Gebieten des Karpa-

tenbeckens und den Randgebieten gesucht. Hier gibt es den Hinweis darauf, dass der Grossen Ungarischen Tiefebene in ihrer wirtschaftlichen Reorganisationsphase nach der Befreiung von den Türken eine wichtige Rolle durch ihre Beziehungen zu den Randgebieten zukam. Zu eben jener Zeit erhielt auch der Schutz des Forstbestandes in den Berggebieten besonderes Gewicht, denn der Wiederaufbau des Binnenlandes verlangte vor allem nach grossen Mengen an Bauholz aus den Waldregionen.

Für die Lebensweise der slowakischen Bevölkerung der nördlich gelegenen Komitate von Ungarn war – ganz im Gegensatz zu den Landwirtschaft betreibenden Menschen aus der Tiefebene – eine differenzierte Betätigung charakteristisch, bei der neben Ackerbau und Viehhaltung in einem bestimmten Teil des Jahres auch Forstarbeiten sowie zusätzliche Tätigkeiten in Bergwerken, Hüttenwerken, Hammerwerken und anderen Industriebetrieben eine wichtige Rolle einnahmen.

Die Wirtschaftslage von Liptó war grundsätzlich dadurch beeinflusst, dass dieser Bezirk nicht unmittelbar an die Landwirtschaftszonen des Flachlandes grenzte. So blieb sein Verkehr immer zweitrangig, und seine Wirtschaftszentren nahmen im Leben dieser Region ebenfalls eine zweitrangige Bedeutung ein. Hiermit war das Komitat eine typische Unterregion des Gebietes, und wenn man ihr Beziehungssystem aufdeckt, so hilft das – ähnlich wie bei den Komitaten Sáros, Zólyom, Arva und anderen –, die einzelnen Unterregionen dieses Gebietes genauer zu umreissen.

István Udvari-Gyula Viga